

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO

KATJA GLAVNIK

Podružnična cerkev sv. Andreja, Šalek pri Velenju

Diplomsko delo

Ljubljana, 2018

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO

KATJA GLAVNIK

Podružnična cerkev sv. Andreja, Šalek pri Velenju

Diplomsko delo

Mentor: prof. dr. Matej Klemenčič

Univerzitetni študijski program prve
stopnje: Umetnostna zgodovina

Ljubljana, 2018

IZVLEČEK

V diplomski nalogi sem obravnavala cerkev sv. Andreja, ki stoji v Šaleku pri Velenju. Preučila sem zgodovino nastanka cerkve, spreminjanje same arhitekture in njene opreme. Podrobneje so opisani tako posamezni dekorativni elementi, kot tudi oltarji cerkve. Posebna pozornost je posvečena nastanku cerkve, predvsem pa razvoju njene notranje opreme.

Ugotovila sem, da je cerkev sv. Andreja celostno zelo dobro dodelana ter kot taka sodi v sam vrh zgodovinske in umetnostne dediščine Šaleške doline. Cerkev sv. Andreja predstavlja enega izmed vrhuncev arhitekturnega izražanja v tem prostoru v obdobju na prelomu med gotiko ter renesanso.

Ključne besede: cerkev sv. Andreja, Šaleška dolina, arhitektura, oltar, freska, gotika, renesansa

ABSTRACT

The subject of my thesis is the church of St. Andrej, located in Salek in the vicinity of Velenje. I have studied the history of the church, both its exterior and interior. The individual art pieces are examined in detail, as are the church altars. Attention is also given to the architectural development of the church, as well as the development of the interior pieces.

In conclusion, the Church of St. Andrew as a whole can be considered as a refined work of art, and as such belongs at the top of the historical and artistic heritage of the Salek Valley. Furthermore, the church St. Andrej represents the pinnacle of architectural expression of the period, created in the break of the Gothic and the Renaissance.

Key Words: Church of St. Andrew, Salek Valley, architecture, altar, fresco, Gothic, Renaissance

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	8
2	LEGA IN DOSTOP	10
3	ZGODOVINA.....	11
4	OPIS CERKVE	17
5	ZUNANJI OKRAS	21
5.1	POSLIKAVA POLKROŽNIH LOKOV	21
5.2	FRESKA MARIJE Z DETETOM.....	21
5.2.1	IKONOGRAFSKI OPIS	22
5.3	OSTALE, DANES UNIČENE FRESKE NA ZUNANJŠČINI	26
5.4	GRBONOSEC NA VOGALU ZAKRISTIJE	27
5.5	EPITAF GOSPE ROSINE URŠULE RAMBSCHÜSSL.....	27
5.6	GLAVNI PORTAL Z ANGELOMA	28
6	NOTRANJA OPREMA.....	30
6.1	OLTAR SV. VIDA V PREZBITERIJU	30
6.2	OLTAR SV. ANDREJA.....	35
6.3	OLTAR SV. ERAZMA	35
6.3.1	OLTARJI SKOZI ČAS	37
6.4	ZBIRKA NAD ZAKRISTIJO	38
6.5	VOTIVNA PODOBA PRENESENA IZ GRAJSKE KAPELE.....	38
7	ZAKLJUČEK	41
8	POVZETEK.....	42
9	SUMMARY	43
10	SLIKOVNO GRADIVO	44
11	SEZNAM VIROV IN LITERATURE	50
12	SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA	54
	IZJAVA O AVTORSTVU.....	58

KAZALO SLIK

SLIKA 1: Pogled na cerkev sv. Andreja in preostanek gradu Šalek, ki se dviga na vzpetini nad njim, Šalek pri Velenju.....	44
SLIKA 2: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku, Tagespost, ok. 1860, Fototeka Muzeja Velenje.	44
SLIKA 3: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku (Nova Kaisarjeva suita), ok. 1845, Fototeka Muzeja Velenje.	44
SLIKA 4: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku (Leykamova suita), ok. 1860, Fototeka Muzeja Velenje.	44
SLIKA 5: Carl Haas, Risbe cerkve sv. Andreja, 1836, Deželni arhiv v Gradcu, kopije fotografij v ZVNKD Celje.	44
SLIKA 6: Prečni in vzdolžni prerez cerkve, ZVNKD Celje.....	44
SLIKA 7: Tloris cerkve, ZVNKD Celje.	44
SLIKA 8: Kamniti hranilnik z železnim zapahom, pred vhodom v prezbiterij.	44
SLIKA 9: Skice grbov, ZVNKD Celje.	44
SLIKA 10: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	44
SLIKA 11: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	44
SLIKA 12: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	44
SLIKA 13: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	44
SLIKA 14: Pogled na prezbiterij, zunanjščina cerkve sv. Andreja.....	44
SLIKA 15: Pogled na zvonik, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	44
SLIKA 16: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	45
SLIKA 17: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	45
SLIKA 18: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	45
SLIKA 19: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	45
SLIKA 20: Detajl krogovičja v oknu, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	45
SLIKA 21: Detajl krogovičja v oknu, zunanjščina cerkve sv. Andreja.	45
SLIKA 22: Freska Marije z detetom, nad vhodom v prezbiterij cerkve sv. Andreja.....	45
SLIKA 23: <i>Grafika Marije z otrokom (Muttergottes in Halbfigur)</i> , 1420 – 40, Staatliche Graphische Sammlung, München.	45
SLIKA 24: Freska Marije z detetom, detajl nad vhodom v prezbiterij.....	45
SLIKA 25: Ostanek freske, podpornik na katerega je naslonjena zakristija cerkve sv. Andreja.	45
SLIKA 26: Grbonosec, vogal cerkve sv. Andreja.....	45
SLIKA 27: Epitaf gospe Uršule Rosine Ramschüssl, Muzej Velenje.	45
SLIKA 28: Epitaf gospe Uršule Rosine Ramschüssl, Muzej Velenje.	45
SLIKA 29: Epitaf gospe Uršule Rosine Ramschüssl, Muzej Velenje.	45
SLIKA 30: Epitaf gospe Uršule Rosine Ramschüssl, detajl grba, Muzej Velenje.	46
SLIKA 31: Portal z angeloma, vhod pod zvonikom cerkve.....	46
SLIKA 32: Portal z angeloma, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.	46
SLIKA 33: Portal z angeloma, detajl, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.	46

SLIKA 34: Severni portal, cerkev sv. Treh kraljev v Slovenskih Goricah (1521-1558), 2006, Daša Pahor: doktorska disertacija.	46
SLIKA 35: Južni portal, cerkev sv. Treh kraljev v Slovenskih Goricah (1521-1558), 2006, Daša Pahor: doktorska disertacija.	46
SLIKA 36: Južni portal, farna cerkev sv. Jurija (1496), Attergau, Nemčija, Günter Brucher: <i>Gotische Baukunst</i>	46
SLIKA 37: Portal cerkve, Watterberg na Kremsi (1527), Günter Brucher: <i>Gotische Baukunst</i>	46
SLIKA 38: Južni portal, farna cerkev v Bad Zell (začetek 16. stoletja), Avstrija, Günter Brucher: <i>Götische Baukunst</i>	46
SLIKA 39: Skica oboka cerkve sv. Andreja, Šalek pri Velenju, ZVNKD Celje.	46
SLIKA 40: Fotografija sklepника s kamnoseškim znakom, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.	46
SLIKA 41: Prezbitarij, notranjščina cerkve sv. Andreja.	46
SLIKA 42: Pogled na kor, notranjščina cerkve sv. Andreja.	46
SLIKA 43: Stopnice, ki vodijo na kor, notranjščina cerkve sv. Andreja.	46
SLIKA 44: Obok v ladji, notranjščina cerkve sv. Andreja.	46
SLIKA 45: Detajl moške glave, notranjščina cerkve sv. Andreja.	47
SLIKA 46: Detajl moške glave, notranjščina cerkve sv. Andreja.	47
SLIKA 47: Konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2005, Robert Peskar: doktorska disertacija.	47
SLIKA 48: Konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006, Robert Peskar: doktorska disertacija.	47
SLIKA 49: Konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006 Robert Peskar: doktorska disertacija.	47
SLIKA 50: Konzola v pritličju zahodne empore, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006, Robert Peskar: doktorska disertacija.	47
SLIKA 51: Konzola v obliki listnate maske, začetek 15. stoletja, Robert Peskar, <i>Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori</i>	47
SLIKA 52: Konzola v obliki maskaste spake v zakristiji, Robert Peskar, <i>Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori</i>	47
SLIKA 53: Naslikane osatove glavice, sklep prezbitarija.	47
SLIKA 54: Oltar sv. Vida, prezbitarij.	47
SLIKA 55: Oltar sv. Vida, detajl slike mučeništva sv. Vida, prezbitarij.	47
SLIKA 56: Oltar sv. Vida, detajl delfina na atiki oltarja, prezbitarij.	47
SLIKA 57: Oltar sv. Vida, detajl delfina na atiki oltarja, prezbitarij.	47
SLIKA 58: Kip sv. Nikolaja z oltarja sv. Vida, Muzej Velenje.	48
SLIKA 59: Kip sv. Krištofa z oltarja sv. Vida, Muzej Velenje.	48
SLIKA 60: Oltar sv. Vida, detajl Marije z detetom, prezbitarij.	48
SLIKA 61: Oltar sv. Vida, detajl sv. Leopolda, prezbitarij.	48
SLIKA 62: Oltar sv. Vida, detajl sv. Ignacija, prezbitarij.	48
SLIKA 63: Oltar sv. Andreja, severna kapela.	48
SLIKA 64: Oltar sv. Erazma, južna kapela.	48
SLIKA 65: Oltar sv. Erazma, Kristus Odrešenik, detajl, južna kapela.	48

SLIKA 66: Oltar sv. Erazma, detajl slike sv. Erazma, južna kapela.....	48
SLIKA 67: Pozlačen kip sv. Lovrenca z oltarja sv. Erazma, ukraden v devetdesetih letih 20. stoletja, 1964, fotografija hranjena v ZVNKD Celje.	48
SLIKA 68: Pozlačen kip sv. Valentina z oltarja sv. Erazma, ukraden v devetdesetih letih 20. stoletja, 1963, Sergej Vrišer, <i>Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem</i>	49
SLIKA 69: Lesena svečnika z oltarja Sv. Erazma, ukradena v devetdesetih letih 20. Stoletja, 1964, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.	49
SLIKA 70: Zvon, prinesen iz kapele na gradu Šalek, danes v zakristiji cerkve sv. Andreja ...	49
SLIKA 71: Leseni Križani, prezbiterij.	49
SLIKA 72: Votivna podoba prenesena iz kapele na gradu Šalek, 1617, danes v zakristiji cerkve sv. Andreja.	49

1 UVOD

Namen diplomskega dela je celostna predstavitev podružnične cerkve sv. Andreja. Gotska cerkev se nahaja v Šaleku pri Velenju in za krajevno skupnost predstavlja središče verskega življenja ter hkrati višek takratnega arhitekturnega izražanja. Cerkev sv. Andreja je vključena v skoraj polovico vseh pregledov o cerkvah v Šaleški dolini. Zaradi njene odlične arhitekturne zasnove, poslikav in opreme pregledi cerkev postavljajo v vrh kulturne in sakralne dediščine Šaleške doline. Tudi France Stele je zabeležil, da je cerkev vredna nadaljnjega študija.¹

Že leta 1863 je stavbo izmeril ter skiciral takratni deželni konservator Carl Haas. Za njim so cerkev obiskovali in jo v svojih delih omenjali tudi drugi slovenski umetnostni zgodovinarji. Z cerkvijo so se med drugim ukvarjali Ivan Komelj,² Jože Curk, ki je o njej sestavil topografsko gradivo,³ in Ivan Stopar, avtor prve celostne predstavitve cerkve.⁴

Leta 1914 je Avgust Stegenšek Vidov in Erazmov oltar predstavil kot značilna, kvalitetna izdelka svojega časa,⁵ Josip Mal pa je leta 1924 ista oltarja vključil v pregled zgodovine umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih.⁶ Sergej Vrišer je v svoji študiji o baročnem kiparstvu na slovenskem Štajerskem Erazmov oltar označil za najboljši izdelek celjske delavnice Ferdinanda Galla.⁷ Emilijan Cevc je v pregledu slovenske umetnosti na primeru arhitekturnega oblikovanja cerkve sv. Andreja ponazoril, kako se gotska konstrukcija razvije v dekorativne elemente. Datiral je tudi fresko Marije z detetom, pohvalil oltar sv. Erazma,⁸ pritegnile pa so ga tudi plastike v atiki Vidovega oltarja ter kamnit plemiški epitaf.⁹

Izmed vseh cerkva v Šaleški dolini je le cerkev v Šaleku opisana v *Enciklopediji likovne umetnosti*; v njej je s plastiko sv. Lovrenca iz Šaleka predstavljen tudi kipar Ferdinand Gall.¹⁰ Čeprav je bila cerkev sv. Andreja sprva precej majhna, so jo v kasnejših stoletjih dozidali do sedanje oblike. Po sami velikosti se sicer tudi danes ne more primerjati z denimo cerkvijo sv.

---

¹ STELE 1920, pp. 24–26.

² KOMELJ 1973, p. 49.

³ CURK 1967.

⁴ STOPAR 1975.

⁵ STEGENŠEK 1914, p. 209.

⁶ MAL 1924, pp. 25–27.

⁷ VRIŠER 1963, p. 173.

⁸ CEVC 1967.

⁹ CEVC 1981.

¹⁰ *Enciklopedija likovne umetnosti* 1966.

Martina ali župniško cerkvijo Karmelske Matere Božje, a je bila v času svojega nastanka izredno pomembna za plemiške gospode in cehovske mojstre, ki so izgradnjo finančno podprli. V diplomskem delu sem poskušala s pomočjo virov in lastnega raziskovanja opisati tako razgibano zgodovino kot arhitekturno podobo stavbe, ki jo umeščamo v prehod med gotiko in renesanso; arhitekturna zasnova je gotska, v poslikavi zunanjščine pa se med gotske elemente pomešajo renesančni.

2 LEGA IN DOSTOP

Pravilno orientirana cerkev stoji na robu naselja Šalek, tik pod razvalinami gradu, po katerem se imenuje celotna dolina (slika 1). Svobodni Šaleški gospodje oz. Škalski – obe imeni so zapisovali tako podobno, da ju ne moremo ločiti – so tu vladali že v 12. stoletju.¹¹ Grad so si postavili na strmo skalo, ki se dviga nad dolino v kateri je nato nastalo naselje. Od gradu je ostal le osrednji masivni in visoki tristrani stolp. Pod ruševinami je danes predor, skozi katerega potuje promet proti Mislinjski dolini in Slovenj Gradcu.

---

¹¹ STOPAR 1993, pp. 91–95.

3 ZGODOVINA

Predhodnica današnje cerkve se omenja v celjski fevdni knjigi že leta 1436,¹² Pavle Blaznik sicer omeni kapelo v Šaleku že leta 1426,¹³ vendar dejansko cerkev prav tako omeni šele leta 1436.¹⁴ Jože Curk kot prvo omembo navaja letnico 1444,¹⁵ vendar daje današnje stavbno jedro vtis, da je bilo v celoti zgrajeno šele v začetku 16. stoletja. V povezavi s Šaleškim gradom je že leta 1264 kot kapela omenjena župnijska cerkev sv. Martina v Šmartnem,¹⁶ gradnjo cerkve sv. Andreja pa je mogoče povezati z bližnjim gradičem Gorica (*Eggstein*), ki se prvič omenja leta 1314 in je v 17. stoletju propadel. Prav tako kot Šaleški grad je bil tudi gradič v lasti krških škofov, kasneje Vovbržanov in zatem Celjanov, dokler ni pristal v deželno-knežji lasti (slike 2-4).¹⁷

Cerkev sta sestavljala pravokotna ladja ter triosminsko zaključen prezbiterij, enako širok in visok kot ladja. Od daleč naj bi se videlo, da je cerkev obokana s kamnitimi oboki, saj so jih zunaj podpirali dvakrat stopnjevani oporniki (slika 5). Med njimi so steno odpirala vitka okna s kamnitimi okvirji; okna so bila prvotno tri, četrto so dodali leta 1869.¹⁸ Stavbo je pod napuščem krasil pas kvadratov, rombov in ribjih kosti v rdeči barvi, vrhove opornikov pa številni grbi.

Pri grbih gre deloma za cehovska znamenja (mesarjev, kovačev in podkovačev), deloma pa za plemiške grbe, ki so se skušali ravnati po strogih heraldičnih pravilih (slike 10-13).¹⁹ Znamenja mesarjev so vključevala dolg nož in mesarsko sekiro, kovače so označevali kladivo, nakovalo in lopato, podkovne kovače pa klešče in podkev. Navada je bila, da so imeli posamezni cehi v cerkvi podobe ali oltarje svojih nebeških zavetnikov.²⁰

Najpomembnejša grba sta bila nameščena na sklepni stranici prezbiterijske in sta pripadala zemljiškima gospodoma, donatorjema (slika 9). Kvadriran levi grb z raznobarvnimi pasovi

---

¹² Prednico današnje cerkve lahko iščemo v grajski kapeli Šaleškega gradu, ki so jo verjetno sredi 15. stoletja predelali ter ji dali obliko, ki jo ima v osnovi še danes. RAVNIKAR 1998, p. 6.

¹³ Kapelo omenja kot »*cappel in Schallekch*« (iz celjske fevdne knjige), BLAZNIK 1986, p. 384.

¹⁴ Iz celjske fevdne knjige: »*am Trinz bei Sannd Andres*«, ibid. loc. cit.

¹⁵ CURK 1967, p. 23.

¹⁶ MENONI 2009, p. 152.

¹⁷ HÖFLER 2004, p. 208.

¹⁸ CIZEJ 1903, p. 1. Prepis originala v GMAJNER KOROŠEC, LALEK, POLES 1998, p. 190, op. 29.

¹⁹ RAVNIKAR 1996, p. 84.

²⁰ Ibid., p. 85.

levo zgoraj in desno spodaj naj bi predstavljal grb gospodov Sebriških ali Sobriških (Sebriach, Söbriach), ki se velikokrat pojavlja v rdeči, beli in črni barvi. Desni grb s podobo raka na ščitu doslej še ni bil razvozan. Nad grboma je letnica 1516, ki nedvomno pomeni konec gradnje cerkve in njene okrasitve s poslikavami. Ob strani sta še veliki črki; P (ali D) na levi in M na desni, tudi njun pomen še ni razvozan.²¹

Prvi grb naj bi bil torej grb gospodov Sebriških ki so grad Šalek od dedičev Merta Rifniškega kupili leta 1428 in ga imeli po podatkih Hansa Pircheggerja v fevdu od sredine 15. stoletja dalje.²² Neidentificirani grb z rakom se nahaja na heraldični levi, ki je po pravilih pridržana za ženske članice rodbine.²³ David Sebriški, zadnji iz rodu, je umrl prav leta 1516, zato je možno, da gre za grb soproge zadnjega Sebriškega. Vendar je imelo raka v svojem grbu kar nekaj štajerskih rodbin in ob pomanjkanju zgodovinskih podatkov lahko samo ugibamo, za katera damo je šlo v primeru cerkve sv. Andreja.²⁴ Na kamnitem portalu cerkve sta grb plemiške rodbine nosila grbonosca.

V notranjosti cerkve so se plemiči po stopnišču ob južni steni ladje povzpeli na zidano emporo, ki so jo šele v kasnejših stoletjih namenili pevcem. V zahodni steni, na katero se danes naslanja zvonik, je bilo šilasto okno, obrobljeno z modrim pasom. Danes je namesto okna tam vhod v zvonik. Nad oknom je bila lina s klesanim okvirom iz lehnjaka v obliki enakokrakega križa. Lina je imela geometrično borduro, pod njo pa letnico 1510.²⁵

Cerkev se je s svojimi zapletenimi kamnitimi oboki in iz kamna klesanimi kamnitimi arhitekturnimi členi, poslikano zunanjščino in velikimi okni bohotila kot ustanova cehovskih združenj in gospodov s Šaleškega gradu. Bila je nekaj popolnoma drugega kot preproste, z ravnim lesenim stropom krite, nizke in skromne podružnične cerkve. Vse do leta 1858 je bila edina filiala župnije sv. Martina, za katero so že v 13. stoletju Šaleški gospodje pri oglejskem patriarhu pridobili samostojnost.²⁶ Po ljudskem izročilu naj bi cerkev prizidali k stolpu, ki naj bi bil namenjen gospodom iz Šaleka, da bi z njega z rogom klicali svoje lovce na lov.²⁷ Omenja se tudi steber blizu cerkve, na katerem »so imeli graščaki v starih časih kip sv.

---

²¹ Ibid., p. 84.

²² RAVNIKAR 1998, p. 16.

²³ PIRCHEGGER 1962, p. 223.

²⁴ HÖFLER 2004, p. 209.

²⁵ Letnico, ki danes lahko le še slutimo, je konec 19. stoletja dobro obrazložil Ignaz Orožen, ostali omenjeni elementi so hranjeni na podstrešju. OROŽEN 1884.

²⁶ Ibid., p. 125.

²⁷ OROŽEN 1936, p. 120.

Krištofa, zaščitnika treznosti. Ta kip je bil baje zelo velik, kajti sv. Krištof je imel za palico precej debel hrast.»²⁸

Ni znano, zakaj so kmalu po koncu gradnje (verjetno manj kot dve desetletji) opornike na vrhu povezali s polkrožnimi loki.²⁹ V krožnih oblikah je nekako mogoče slutiti renesančne forme, ki so v deželo postopoma prihajale po katastrofalnem potresu leta 1511. Podločja so medtem še vedno poslikana z gotskim krogovičjem. Morda je bilo treba le dodatno utrditi in tako z vencem povezati zidove, ki bi se zaradi neugodne lege lahko razklenili. Cerkev so namreč postavili na slabo nosilne zamočvirjene nanose reke Pake, ki teče v neposredni bližini. Na vogale so zopet naslikali grbe, ki pa niso bili več ploskoviti in geometrično enostavni, zdaj so s svojimi osvetljenimi in osenčenimi deli dajali vtis plastičnosti.

Na južni steni je bila upodobljena Marija z otrokom, posajena v navidezno, s perspektivo ustvarjeno ložo. Poleg Marije je steno na severovzhodni stranici prezbiterija krasila obvezna slika sv. Krištofa, ki ga je veljalo vsako jutro pobožno gledati in se mu priporočiti za srečno zadnjo uro, da te je tisti dan varoval nenadne smrti. Slika je bila zato, da jo je lahko praktično vsak videl skozi svoje okno, tako velika in obrnjena proti vasi.³⁰ Danes o freski ni nobenih sledov.

Ignacij Orožen razloži, da je takratni deželni glavar Sigmund von Dietrichstein že leta 1490 ustanovil bratovščino sv. Krištofa, ki je bila naperjena proti popivanju in preklinjanju, dvema navadama z vedno večjim številom pristašev med štajerskimi plemiči. Ko so člani bratovščine prihajali mimo cerkve s podobo sv. Krištofa, so morali pobožno zmoliti očenaš in darovati novc.³¹ S tem namenom je ob cesti pri prezbiteriju postavljen kamniti šesterostrani hranilnik z železnim zapahom, ki je ohranjen še danes (slika 8).³²

V vizitacijskem zapisniku iz leta 1545 je cerkev omenjena kot sv. Krištof pod Šalekom.³³ Sveti Krištof je bil sicer naslikan skoraj na vsaki cerkvi, vendar so ga le redko izbrali za

---

²⁸ Ibid., loc. cit.

²⁹ Datacija druge gradbene faze je odvisna od datacije freske Marije z otrokom. Ta je bila naslikana po predelavi in predstavlja nekakšen časovni mejnik. Vsekakor je bila cerkev predelana še pred sredino 16. stoletja. OROŽEN 1936, p. 115.

³⁰ Krajevni leksikon Dravske banovine 1937, p. 557.

³¹ OROŽEN 1884, p. 145.

³² Niko Kurent navaja, da je bila prva bratovščina sv. Krištofa ustanovljena šele leta 1517 v Gradcu, v: KURENT 1989, p. 511.

³³ OROŽEN 1884, p. 127.

cerkvenega patrona. V ljubljanski nadškofiji mu je bila posvečena samo ena cerkev, in sicer za Bežigradom, na Štajerskem pa le cerkev pri Laškem.³⁴ Njegovo čaščenje se je močno razširilo šele v 13. stoletju z epidemijah kuge, za katero prebivalci Šaleške doline umirali so vse do 16. stoletja. Sv. Krištof je veljal tudi za zavetnika popotnikov, voznikov, splavarjev in nosačev. Po legendi naj bi si orjaški mož kruh služil s prenašanjem ljudi čez reko, cerkev v Šaleku stoji tik ob njej. Lahko bi torej rekli, da je imel sv. Krištof tu vedno polne roke dela.

V 17. stoletju se mu je pridružil današnji zavetnik cerkve, ki se je leta 1631 že imenovala cerkev sv. Krištofa in sv. Andreja pod gradom Šalek. Imela je tri oltarje; veliki oltar je bil posvečen sv. Andreju in sv. Krištofu, oltar na desni strani sv. Egidiju, oltar na levi pa sv. Erazmu. Vizitator omenja še en oltar v zakristiji in naroča odstranitev stranskega tabernaklja, ki se je kljub temu ohranil do danes.³⁵

Zvonik so ob zahodno fasado naslonili v 17. stoletju, kar je razvidno s podobe Šaleka iz Vischerjeve *Topografije* iz okoli leta 1681, na kateri ima cerkev že prizidan zvonik. Letnica 1640 v kartuši nad vhodom v zvonico morda pomeni označuje leto postavitve, letnica 1690 pa prezidavo ali poslikavo.³⁶ Zvonik krasijo šivani robovi in geometrične obrobe okoli lin. V 18. stoletju so ob cerkveno ladjo prizidali dve stranski kapeli. Širino kapel je določil razmik me obočnimi podporniki. Ignacij Orožen je zapisal, da je imela severna kapela banjasti obok, južna pa kapastega.³⁷ To potrjuje domnevo, da kapeli nista bili zgrajeni sočasno.³⁸ Leta 1869 so iz cerkve sv. Martina sem prinesli veliki zvon, ki ga je leta 1712 ulil celjski zvonar Konrad Schneider. Ta se je pridružil starejšima dvema; srednji, ulit 1637, je nosil latinski napis: »Kralj je prišel v miru. Bog je postal človek.«³⁹ Mali zvon naj bi bil sem prenesen iz kapele na gradu Šalek. Z njim od leta 1992, ko so v zvonik potegnili tri nove zvonove, ne zvonijo več. Na njemu je v gotski minuskuli napis »Sveta Marija, prosi za nas«, rimske številke pa izpisujejo letnico 1505.⁴⁰

Na današnjo podobo cerkve je vplivala leta 1896 začeta prenova, izvršena v neogotskem duhu. Ta je trajala dvajset let, natančno jo je popisal župnik Fran Saleški Cizej (sliki 6 in 7).

---

³⁴ KURENT 1989, p. 511.

³⁵ OROŽEN 1884, p. 146.

³⁶ Župnik Cizej omenja letnico 1793, a ni jasno, kje je to videl. CIZEJ 1903, p. 2.

³⁷ OROŽEN 1884, p. 144.

³⁸ CIZEJ 1903, p. 2.

³⁹ »Rex venit in pace. Deus homo factus est 1637.« OROŽEN 1884, p. 145.

⁴⁰ »Sancta Maria, Ora pro nobis«, zatem: MCCCCV. Ibid., loc. cit.

Konec 19. stoletja je bila cerkev precej zapuščena; oltarji naj že stoletje ne bi bili prenovljeni, prižnica je bila hudo dotrajana, na glavnem oltarju je namesto tabernaklja stala črna omarica, orgel ni bilo, malovredna monštranca in kelih sta bila v slabem stanju, bandero je bilo raztrgano.⁴¹ Župnik Cizej je zapisal, da so pred leti zazidali nekdanji vhod v pevski kor na južni strani cerkve in vratni portal uporabili za zunanji vhod v prezbiterij. Najbolj naj bi mu bilo žal lepega gotskega oboka, ki je bil v zelo slabem stanju. Ker je banjasti obok kazil severno kapelo, so ga porušili in zgradili enakega, kot ga ima južna kapela. Popravili so stopnice na kor, slavolok pa so prerezali v gotskih oblikah. Oltar sv. Vida so zavrgli, saj naj bi bil »brez vse vrednosti« in na njegovo mesto postavili oltar sv. Andreja. Nov oltar za prezbiterij so naročili pri Ivanu Cesarju v Mozirju.⁴²

V severozahodni poševnici prezbiterija so iz zelenega vulkanskega tufa iz Gorenja naredili novo okno, ki je po obliki enako kot okno v južni poševnici. Stekla je kupil plemeniti gospod Adamovič, lastnik Velenjskega gradu. Debela, okrogla in ročno napihana stekelca, t.i. »volovske očim«, v rdeči, modri, rumeni in zeleni barvi so vezali svinčeni trakovi.⁴³ Enak zeleni kamen so uporabili tudi za podboje vrat v zakristijo in stopnico v cerkvi. Pri ljubljanskem livarju Samassi so kupili šest novih svečnikov, izdelali so tudi novo prižnico in ob cerkvi pozidali kapelo Matere božje.⁴⁴

Ko so leta 1902 za župnijsko cerkev sv. Martina kupili nove orgle, so stare dali popraviti in jih postavili v šaleško cerkev, enako tudi lesteneč. Prenovili so keliha in kupili novo monštranco. Stranska oltarja je leta 1912 prenovil mariborski pozlatar Zoratti, ki je izdelal tudi kanonske tablice za veliki oltar ter priskrbel okvirje za križev pot, delo slikarja Horvata iz Maribora. Baročna okna so šilasto prirezali, oboke posuli z zlatimi zvezdami, zvonik grobo ometali in ga ob straneh okrepili z maltastimi lizenami ter ga s pasovi razčlenili v etaže.⁴⁵ Prvotni podobi plemenitega prostora so se s strokovnim restavriranjem pri gradbeni obnovi približali šele med letoma 1974 in 1985.⁴⁶

Kasnejše popravke in konservatorska dela je beležil Bogdan Badovinac. Leta 1974 je akademski slikar in restavrator Viktor Povše odkril poslikavo arhitekturnih členov. Leta 1984

---

⁴¹ CIZEJ 1903, p. 2.

⁴² Ibid., p. 3.

⁴³ Vidno na skici Carla Haasa iz graškega deželne arhiva, prefotografirano v ZVKND Celje.

⁴⁴ CIZEJ 1903, p. 4.

⁴⁵ CIZEJ 1903, pp. 3–4.

⁴⁶ BADOVINAC 1986, p. 336.

so zidove zvezali in jih utrdili z injiciranjem. Na podlagi rezultatov sondiranja so obnovili notranje in zunanje beleže. Zidarska dela je opravil Stane Skorenšek, rekonstrukcijo poslikave v tehniki kazeinske tempere pa Marijan Knez. Fasado zvonika so dodatno zaščitili s silikonskimi hidrofobnimi premazi. S cementno malto so poškopili Marijino fresko, podločja in nagrobnik Rosine Rambschüssl.⁴⁷ Leta 1985 so se s posegom restavratorja Zavoda za spomeniško varstvo Maribor, Bineta Kavčiča, zaključila prezentacijska dela. Na zunanjih stenah so bili restavrirani freska Marije z detetom na prestolu, krogovičje v ostenju lokov in grbi na vogalih. Restavrirali so tudi slikane obrobe gotskih oken v prezbitერიju. Zaradi nekvalitetne izvedbe je bil Badovinac mnenja, da je potrebno popraviti omete in arhitekturno poslikavo, ki jo zopet načinja vlaga, posebej severno steno.⁴⁸ Kasnejših konservatorsko-restavratorskih posegov ni bilo.

---

⁴⁷ Obnovitvena dela sta financirata Župnijski urad sv. Martina in Kulturna skupnost Velenje. BADOVINAC 1985, p. 350.

⁴⁸BADOVINAC 1986, p. 336.

4 OPIS CERKVE

Stavba je usmerjena proti vzhodu (slika 14). Tlorisno shemo cerkve določajo pravokotna ladja s tristrano zaključenim prezbiterijem, zvonik pred zahodno fasado ladje, tristrano zaključeni kapeli na severni in južni stranici ladje ter na južno stran prezbiterija naslonjena zakristija (slika 7). Zunaj je cerkev obkrožena z nizkim obzidjem, le ob prezbiteriju je cesta preblizu, zato zanj ni prostora. Tristrano zaključeni kapeli na podložnicah ladje sta nižji od le-te in prezbiterija. Svojo streho severna kapela deli z zakristijo v nadstropju, ki je prislonjena ob prezbiterij. Vsi elementi so kriti z bobrovcem.

Pravokotna ladja in tristrano zaključen prezbiterij sta med seboj uravnotežena in enakomerno likovno oblikovana (slika 43). Na začetku ju je podpiralo dvanajst opornikov,⁴⁹ katerih število izhaja iz arhitekturnih potreb ter zasnove obočnih pol; danes zunanjščino členijo le še štirje oporniki ob prezbiteriju. Oporniki, zloženi iz blokov lehnjaka, imajo kamnite strešice z odkapnimi žlebastimi profili. Med seboj so povezani s potlačenimi polkrožnimi loki (slika 14).⁵⁰ Manjkata opornik in lok na jugozahodnem vogalu ladje; odstranili so ju skupaj s starimi stopnicami na pevski kor. Ker je stavba posledično začela pokati, so jo morali ob obnovi zvezati z železnimi vezmi.

Pred zahodno fasado so v 17. stoletju dozidali zvonik, pod katerim je glavni vhod v cerkev. Pokrit je z zalomljeno, pločevinasto osemstrano korenasto streho (slika 15). Zvonica, ki so jo leta 1994 zaprli z vrati, se skozi šilasto sklenjeni odprtini odpira na jug in na zahod, na severni strani pa je enako oblikovana niša. Vogali zvonika imajo modro šivane robove. Line, ki osvetljujejo notranjščino, in bifore v nadstropju poudarjajo pasovi iz trikotnikov in kvadratov. Okoli bifor so v trikotniku razvrščene še tri šesteroliste rozete v rdeči in modri barvi. Nad zahodnim vhodom v zvonik je kartuša z letnicama 1640 in 1690 ter monogramom AVMA. Talni zidec ter preprost paličast venec ima le južna kapela.

Kapeli sta bili na severno in južno stranico ladje dozidani v 18. stoletju in dajeta prostoru obliko križa. Stene kapel se naslanjajo na dva para opornikov ladje, širino le-teh je določil razmik med obočnimi podporniki. Severna kapela ima eno šilasto okno v zahodni steni,

---

⁴⁹ Hkrati ima število dvanajst v krščanski ikonografiji poseben pomen: v Janezovem Razodetju nebeški Jeruzalem podpira dvanajst kamnov oziroma dvanajst apostolov, ravno v času gotike pa je cerkev veljala za podobo nebeškega Jeruzalema na Zemlji.

⁵⁰ Podoben motiv je kasneje uporabljen tudi pri cerkvi v Novi Štifti pri Gornjem Gradu. CEVC 1967, p. 61.

medtem ko ima južna dve šilasti okni v podložnicah in luneto v sklepu. Poleg oken v kapelah, notranjščino skozi prezbiterij osvetljujejo štiri šilasto zaključena okna z delilnim stebričkom in krogovičji v obliki trilistov, štirilistov in detaljnastih lokov na vrhu.

Na spodnjih straneh lokov, ki vežejo zunanje opornike, so naslikana poznogotska rebra, ki so med sabo povezana v motive lokov, krogov in ribjih mehurjev; ti so zvezani s plastičnimi patenami (slike 16-18).⁵¹ Pojavi se tudi heraldični motiv, in sicer avstrijski cesarski grb – črni orel na grbovnem polju. Na stikih lokov so se ohranili trije grbi, ki pa žal niso več prepoznavni. Na podporniku, ob katerega je prislonjena zakristija so vidni ostanki manjše freske, ki pa je danes nerazpoznavna (slika 25). Nad pravokotnim stranskim portalom, sestavljenim iz dveh sekajočih se palic, ki iz severne strani vodi v prezbiterij, celotno zgornjo polovico dva metra široke stene med opornikoma zapolnjuje freska Marije z otrokom iz prve četrtine 16. Stoletja (slika 22).

Če v cerkev vstopimo skozi glavni portal pod zvonikom, stojimo pod nizkim pevskim korom (sliki 41 in 42), nato pa se prostor požene v višino in je osvetljen skozi okna v prezbiteriju. Ladja cerkve je pravokotna in je za stopnico nižja od stranskih kapel in prezbiterija. Lupina je napeta nad sloko kamnito konstrukcijo; služniki nepretrgano rastejo od tal do vrha stene, kjer se nato razvejajo v vitka rebra, ki prepredajo obok, skoraj banjaste oblike (slika 44).⁵² Obok v ladji je dvopolen. Rebra v pevskem koru so naslonjena na geometrično oblikovani konzoli; sredi ladje jih držita od tal rastoča polkrožna služnika, ki sta v spodnjem delu odbita. Ob slavoloku rebra podpirata figuralni konzoli: bradati in lasati moški maski (sliki 45 in 46). Lahko bi rekli, da sta konzoli zelo umirjeni verziji stoletje starejših divjih spak, ki jih je za katedralo v Pragi klesal Peter Parler, srečamo pa jih lahko tudi na Ptujski Gori in v župnijski cerkvi sv. Kancijana v Kranju (slike 47-52).

Na izžlebljena rebra ladje, sta sredi obočnih pol pripeta ploščata sklepnika. Sklepniki so tu le še okras in nimajo več konstrukcijske vloge. Nad pevsko emporo je sklepnik oblikovan kot trilist z vkomponiranim trikotnikom, drugi pa ima okvir iz dveh sekajočih se kvadratov s

---

⁵¹ STELE 1923, pp. 1–2.

⁵² »Zvezdasti svod, zelo banjast, kar potlačena banja na konveksno kaneliranih služnikih.«; CEVC 5. 2. 1956, pp. 34–35.

praznim grbom v sredini. Tega je kamnosek označil s svojim znamenjem (slika 40). Pri ostalih sečiščih se vsako izhodiščno rebro razveji in slepo konča.⁵³

Na osrednjem sklepniku v šaleški cerkvi je podobo Kristusa, ki je bila navadno upodobljena na tem mestu, zamenjal heksagram (slika 39). V njem se prepletata dva trikotnika, podobno kot sta v Kristusu prepleteni Božja in človeška narava.⁵⁴ Drugi sklepnik pripada Mariji; nanjo verjetno namiguje cvet, saj tudi pesem poje o »*lepi roži Majki Božji*«. ⁵⁵ Levo in desno ob osrednjem sklepniku sta na stiku reber (danes prazna) grbovna ščita. Tu so bili navadno naslikani bodisi grbi zemljiške gospode bodisi lastnikov cerkve.

Slavolok med ladjo in prezbiterijem so v baroku razširili in ga nato konec 19. stoletja prirezali. Danes je šilastoločen, z drobno palico iz ometa na robu. Prezbiterij obsega eno polo štirikrakega oboka in petosminski sklep. V prezbiteriju obok nosijo osemstrani služniki, njihove stranice so rahlo vbočene. Izhajajo iz razširjenih baz in brez cenzure prehajajo v zvezdasto rebrovje. Ob slavoloku se rebra opirajo na konzole. Na sklepnikih prezbiterija lahko vidimo rozeto, šesterokrako zvezdo in prazna grba, večina preostalih stranskih sečišč pa je praznih. Sklepniki se, čeprav so geometrični, po obliki ter razporeditvi ravnajo po arhitekturnih zakonitostih, vzpostavljenih v prejšnjih stoletjih (Slika 39).

Dva pravokotna slopa nosita zidani pevski kor. Oboki so križnorebrasti; rebra s konkavno posnetim profilom rastejo neposredno iz stene, izjema so le ta levo od vhoda, ki imajo za bazo konzolo v obliki obrnjene piramide. Spenjata jih dva okrogla sklepnika s pet – in šestkrako zvezdo. Desni obok je bil v 19. stoletju predrt, da so skozenj lahko speljali stopnice na kor. Sodeč po skici Carla Haasa iz leta 1862 je bil tedaj osrednji del še globlje pomaknjen v prostor, ograja pa zaključena s konzolnim profilom. Ko so nameščali orgle so emporo malo povečali in sezidali obstoječo gladko ograjo.

Za razliko od zunanjsčine, kjer prevladujejo barva in slikane podobe, so v notranjsčini le-te podrejene arhitekturi.⁵⁶ Čez konstrukcijo iz lehnjaka in neodpornega peščenca, obarvano s

---

⁵³ Tak sistem rebrovja je v Sloveniji redek. KOMELJ 1973, p. 45.

⁵⁴ POLES 1991, pp. 32–40.

⁵⁵ KURENT 1989, p. 9.

⁵⁶ V notranjsčini so opazne rahle nepravilnosti; stiki reber niso povsod enaki – na enem se vsa rebra podaljšajo prek sečišč, na druge pa nobeno. Poles ugotavlja, da so bile nepravilnosti izvedene namenoma, s čimer je stavbar želel opozoriti na zmotljivost človeka, ki naj si s svojimi deli ne drzni tekmovati z Bogom, edinim popolnim in

svetlo okrasno barvo, je naslikana navidezna členitev na posamezne sestavne kose. K mehkejšemu vtisu prostora pripomore opečni tlak; kvadratne plošče v prezbitteriju imajo v vogalih vtisnjene štirilistne cvetove. Okna v prezbitteriju so obrobljena s pasom iz rombov in križnih rož, nad osrednjim oknom v vzhodni stranici sklepa pa se prepletajo trije stilizirani osatovi cvetovi (slika 53). Na stenah so naslikani posvetilni križi.

Desno od glavnega oltarja je v steno vzdian kamnit sakrarij. Niša je obrobljena z iz plitkih baz in svitkov rastočo palico, ki vogale pravokotno seka, je skoraj kvadratne oblike, ima posnete robove in zgoraj ima grbovno ploščo. Po ugotovitvah Ivana Stoparja naj bi v kamnit portal levo od glavnega oltarja, ki vodi v zakristijo, vstavili opeko, da bi bil ta višji. Opazil je tudi prvotni vhod v zakristijo; imel je posnet rob in bil polihromiran, a ga pri obnovi niso predstavili.⁵⁷

Ladijski prostor je v baroku zaradi dozidave kapel dobil obliko križa. Polkrožna slavoloka kapel počivata na prekladah, obok pa tvori par sosvodnic in tristrani zaključek. Oboki so na steni opirajo na dva pilastrska kapitela. Stene so oker barve njihova členitev je bela, medtem ko je obok sivomoder. Zakristija z dvema kapasto obokanima polama je opečno tlakovana. Prezbitterij je viden tudi skozi preproste pravokotne odprtine v oratoriju nad zakristijo. Cerkev je danes opremljena s tremi oltarji: zlati oltar sv. Vida v prezbitteriju, neogotski oltar sv. Andreja v kapeli levo od prezbitterija in rokokojski oltar sv. Erazma v kapeli desno od prezbitterija. Med obnovo je bila preprosta novogotska prižnica odstranjena.⁵⁸

---

nezmotljivim. V prezbitteriju se mu je avtor na ta način poklonil, a se je kljub vsemu zavedal kakovosti svojega dela in se zato podpisal na sklepnik sredi ladje. POLES 1998, p. 214.

⁵⁷ Sedanji portal je bil najbrž nameščen na južni strani ladje in so ga sem prenesli šele, ko so tam zidali kapelo. STOPAR 1975, p. 35. Župnik Cizej je v svojem opisu poročal drugače: oba portala v prezbitteriju naj bi dali na novo delati konec 19. stoletja. CIZEJ 1903, p. 2.

⁵⁸ Njeni ostanki so hranjeni na podstrehi v lesenem zaboju. Mesto na levi steni ob slavoloku, kjer je bila nameščena, še prikazuje slepo zaključen krak stopnic, ki se odcepi od stopnišča v nadstropje zakristije.

5 ZUNANJI OKRAS

5.1 POSLIKAVA POLKROŽNIH LOKOV

V poznogotskem obdobju je bilo v srednji Evropi krogovičje pogosto uporabljeno za dekoracijo raznih površin, zlasti ograj empor, balkonov in stopnišč, kar se je nadaljevalo tudi v kasnejših obdobjih. Daša Pahor pojasnjuje, da je bila tradicija tovrstne dekoracije v poznem 16. in 17. stoletju opazna na območjih, ki so imela bogato tradicijo že v gotškem obdobju, vendar ta tip okraševanja nikoli ni doseglo enako velike priljubljenosti kot v srednjem veku.⁵⁹ Na Slovenskem v poznem srednjem veku krašenje posamičnih elementov s krogovičjem ni bilo v navadi, zato je praznina na tem področju opazna tudi v naslednjih stoletjih.⁶⁰

Kljub temu so bili leta 1516 poslikani spodnji robovi polkrožnih lokov, ki so povezovali zunanje opornike podružnične cerkve sv. Andreja (slike 16-19). Naslikana krogovičja, ki so del zunanje poslikave, sestavljajo pasovi geometričnih oblik (kvadrati, rombi, ribja kost). Upodobljena so bogata poznogotska krogovičja, kakršna poznamo iz nekaterih v zgodnjem 16. stoletju poslikanih cerkvenih notranjščin (podružnična cerkev Matere Božje v Marija Gradcu, podružnična cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Malih Rodnah pri Rogaški Slatini, itd.), vendar v manj bogatih dekorativnih formah (sliki 20 in 21).⁶¹

5.2 FRESKA MARIJE Z DETETOM

Freska prikazuje Marijo kot plemenito damo, ki sedi na visoki blazini, položeni na veliko klop (slika 22). Njeno telo je odeto v oprijeto tuniko s široko nabranimi rokavi, prek ramen ima z broško spet plašč, ki ji pokriva noge in v nalomljenih gubah pada na tla. V skladu z gotskim in renesančnim lepotnim idealom ima Marija visoko čelo. Ob obrazu ji vse do ramen padajo rahlo nakodrani zlatorumeni lasje, spleteni v dve kiti. Starejši opazovalci so še lahko razločili

---

⁵⁹ PAHOR 2006, p. 66.

⁶⁰ Ibid., loc. cit.

⁶¹ MENONI 2009, p. 154.

križne rože na njeni poznogotski kroni, danes pa to zaradi zoba časa ni več možno. Marijino glavo obdaja nimb. Visoko v naročju pestuje otroka, čigar središče pozornosti je njegova mati. Otrokov pogled, usmerjenim vanjo, pospremi levica, s katero se dotaka materinega lica. Otrok je gol, le okoli vratu ima škrlatne koralde in v desnici rdečo kroglo. Okoli glave mu žari svetlobni obstret v obliki križa, ki se danes praktično ne vidi več.

Figuri sedita v spretno perspektivično podani niši, saj je slikar upošteval, da je podoba dvignjena visoko nad oči gledalca in se posledično vrhnjih ploskev predmetov ne vidi. Vzporedna trakova pod klopjo, na kateri sedi Marija, verjetno predstavljata stopnici.⁶² Za njo je zastor iz zlatega damasta z velikim granatnim vzorcem v karminasti rdeči ter modri barvi. Takšni vzorci so bili navadno slikani s šablono ali pavzo, tu se je umetnik lotil dela prostoročno, zato vzorci med sabo niso popolnoma enaki. Na steni za materjo in otrokom so naslikani trije polkrožno skleni loki, skozi katere na sliko pronica modro nebo. Pod stranskima lokoma stojita angela, odeta v cevasto nagubani halji; desni v rokah drži brač, levi mandolino. Naslikan obok nad prostorom podpirata nežlebljena pilastra, ki sta naslonjena ob steno med loki. Obok je oblikovan kot kompliciran poznogotski rebrasti svod, kjer so rebra predvsem dekorativni element. Levo in desno pred klopjo nišo zamejujeta pilastra, enaka tistima za Marijo. Slikar je z njima ustvaril občutek stapljanja naslikane in resnične arhitekture, saj se naslikan obok spredaj nadaljuje v resničen lok med opornikoma.

Slopa v ospredju imata preprosta kapitela, v ozadju pa namesto kapitelov visita heraldična ščita; prvi grb je rdeč z zlatim tramom, drug pa je v celoti zlat.⁶³ Barva grbov je zelo slabo ohranjena, zato o njihovi prvotni podobi lahko samo ugibamo. Zaradi slabega stanja freske se brez starih fotografij in zapisov ne bi dalo razumeti, zakaj gre za eno najrazkošnejših fresk Marije z otrok na Slovenske. Že v dvajsetih letih 20. stoletja je France Stele za oba angela zapisal, da sta močno odrgnjena,⁶⁴ do konca stoletja pa je freska propadala bolj kot kdaj koli prej. Danes se je brez dokumentacije ne bi dalo več brati, s čimer bi poleg estetske in dekorativne izgubila tudi svojo idejno vrednost.

5.2.1 IKONOGRAFSKI OPIS

---

⁶² Na nekaterih italijanskih podobah Marije Kraljice nebes stoji prestol na stopnicah rdeče, zelene in bele barve, ki simbolizirajo vero, upanje in ljubezen.

⁶³ Barva grbov je zelo slabo ohranjena.

⁶⁴ STELE 1923, p. 1–2.

Idila rojstva otroka in posledično materine sreče je tu hipna in pravzaprav že mimo. Marija se je z obrazom obrnila stran od deteta ravno, ko je ta stegnil roko proti njenemu obrazu in zdaj s povešenimi očmi strmi mimo njega v tla. Krona Marijo zaznamuje kot kraljico, medtem ko za razliko od nje Jezus nima krone, čeprav njeno vladarsko dostojanstvo izvira iz njegovega.⁶⁵ Marijin plašč se danes zdi moder, vendar je Stele natančno opisal, da nosi *»lila suktnjo čez bel, zeleno senčen plašč, v katerega gubanju, posebno spodaj, je še sled gotike. Pošivka je temno-rumenkasta, skoro rjava.«*⁶⁶ Bela barva Marijinega plašča je bila redkost; pojavljala se je v prizorih njenega kronanja ali pa kot poročna barva čistosti. Konec srednjega veka je bila bela barva, barva žalovanja, šele kasneje jo je nadomestila današnja črnina. V danem kontekstu njena obleka že napoveduje pasijonsko motiviko. Plašč ji spenja zlata broška z velikim biserom, ki je mistično znamenje rešitve in predstavlja Nebeško kraljestvo oz. Boga samega.⁶⁷

Jezusova osrednja atributa sta jabolko in koralde. Koralde, ki so veljale za močno obrambno sredstvo, ki varuje pred uroki, hudobnostjo in nesrečami, ga tukaj zaznamujejo kot nemočnega človeškega otroka. Ker so bile rdeče koralde priljubljene tudi v obliki rožnega venca, je Jezus na nekaterih podobah upodobljen kar z rožnim vencem okoli vratu.⁶⁸ Jezusa kot Novega Adama označuje rdeča krogla, jabolko ali pomaranča, ki jo drži v desni roki; v tej vlogi se bo odkupil za grehe, ki sta si jih z zaužitjem prepovedanega sadeža nakopala Adam in Eva. Jezus je nase prevzel izvorni greh in sedaj nosi težo le-tega.⁶⁹ Jabolko, Jezusov značilen atribut v srednjem veku, se je na Slovenskem zadnjič pojavil v prvi četrtini 16. stoletja, ko je nastala freska v Šaleku. Menaše je za zadnjo upodobitev tega ikonografskega motiva navedel podobo v cerkvi sv. Treh kraljev pri Brunku v Radečah iz let 1525-30.⁷⁰ Če bi obveljala Steletova datacija, ki freske v Šaleku umešča v sredino 16. stoletja,⁷¹ bi to bila najmlajša upodobitev Jezusa kot Novega Adama pri nas. V kasnejših upodobitvah vladarsko jabolko ali modra krogla sveta, nadomestita rdeče jabolko.

Na Jezusovo božjo in hkrati človeško naravo nakazuje kombinacija jabolka in koralde. Jezusova gesta – dotik Marijine brade – je ključna za razumevanje te freske.⁷² Iz giba je razviden temeljni motiv, ki se opira na ikonografijo bizantinske Marije Eleouse oz. Glykophilouse. Ta tip ikone je namenjen predvsem zasebni nabožnosti. Dotik ilustrira

⁶⁵ Gre za anahronizem, ki so ga po protestantski kritiki popravili v naslednjih stoletjih. MENAŠE 1994, p. 76.

⁶⁶ STELE 1923, pp. 1–2.

⁶⁷ ROZMAN 1995, p. 203.

⁶⁸ Primer: Sveto Sorodstvo, Narodna galerija Ljubljana, okoli leta 1510, mojster iz Okoličnega, tempera na les.

⁶⁹ Primer: ZERI 1994, p. 21.

⁷⁰ MENAŠE 1994, p. 79.

⁷¹ STELE 1924, p. 44.

⁷² STELE 1923, pp. 1–2.

besedilo visoke pesmi; Jezus s tem gibom zaznamuje Nevesto Marijo kot svojo izbranko in jo hkrati krona.⁷³ Klop, na kateri sedi Marija, je glede na širino namenjena dvema osebama, nebesnima Kralju in Kraljici. Prizor Jezusovega otroštva ne izvira iz božične liturgija (in posledičnega veselja ob rojstvu), temveč iz pasijonskega obredja, cerkvenih govorov in himn, navezujočih se na Marijino tožbo po Kristusovi smrti.⁷⁴ Idiličen je v bistvu le Marijin spomin na Jezusovo otroštvo, sporočilo pa je v spoznanju, da odrešitev človeštva izvira iz pasijona.⁷⁵ Marija bo ostala žalostna, saj v preroškem duhu vidi tragične dogodke iz sinovega življenja.⁷⁶

Marijin lik, skupaj z brokatno zavezo za osrednjim likom in perspektivično relativno dobro upodobljeno arhitekturo, deluje renesančno in spominja na številne beneške sedeče Marije z detetom.⁷⁷ Ležeče golo dete spominja na dete pri tipih t.i. Lepih Madon. Tudi Marijin plašč z broško je naslikan v skladu s srednjeveškim pojmovanjem draperije. Po mnenju Menonijeve lahko zato sklepamo, da je imel slikar pri ustvarjanju lika pred seboj nek čaščen srednjeveški kiparski izdelek ali vsaj risbo po njem. Manj verjetno se zdi, da bi bila freska ustvarjena kot predelava neke starejše grafike.⁷⁸ Pa vendar Poles nenavaden položaj otroka razloži kot posledico uporabe grafične predloge Marije z detetom, ki je nastala med letoma 1420 in 1440 in na kateri je Marija upodobljena le do pasu (slika 23).⁷⁹ Po omenjeni grafiki bi avtor lahko povzel ležečo držo otroka, ki se dotika Marijinega obraza. Prevzel bi lahko tudi položaj Marijinih rok, dolge lase, plašč z broško, krono in visoko čelo (slika 24). Za razliko od grafike, kjer Marija zre v otroka, se na freski obrača stran od njega, kar je morda dokaz, da avtor vseeno ni uporabil te grafične predloge.

Arhitekturno sceno lahko razumemo kot prestol, pregrnjen z dragoceno tkanino, nad njim pa se dviga baldahinast tabernakelj. Tako je upodobljen Božji prestol v nebeškem Jeruzalemu, vzore je moč najti v gotskem in renesančnem slikarstvu, ki jih je preko grafik verjetno poznal tudi avtor te freske.⁸⁰ Ker je Devica Marija na cerkveni stavbi naslikana razmeroma velika,

---

⁷³ MENAŠE 1994, p. 68.

⁷⁴ Ibid., p. 72.

⁷⁵ BELTING 1991, p. 158.

⁷⁶ HARTT York 1994, p. 50.

⁷⁷ HÖFLER 2004, p. 209.

⁷⁸ MENONI 2009, p. 153.

⁷⁹ POLES 1998, p. 204. Primerek je hranjen v Mestni grafični zbirki v Münchnu, Staatliche graphische Sammlung, München – *Das grosse Marienbuch*, p. 9. Ker je motiv te Marije za zasebno nabožnost, je imel takratni grajski gospod mogoče v lasti to grafiko in jo je nato pri predelavi cerkve sv. Andreja naročil preisati po sto let starem motivu.

⁸⁰ Primeri: Giotto 1305-10: *Marija na tronu s svetniki*, Firenze; Botticelli 1480 *Marija na tronu s svetniki*, Uffizi Firenze; Bellini 1488, *Marija in dete s svetniki*, Santa Maria Gloriosa –Benetke.

pooseblja Cerkev.⁸¹ Če upoštevamo še dejstvo, da je cerkvena stavba v gotiki veljala za nebeški Jeruzalem, lahko iz freske razberemo, da Marija in Jezus dobesedno sedita v sami šaleški cerkvi. Sicer neberljiva grba cerkev označujeta kot lastniško ustanovo prav posebne rodbine ali človeka, ki je verjetno dal fresko tudi naslikati. Naročnik je Marijo tako rekoč osebno povabil v svojo cerkev, podobno kot je to denimo storil kancler Rolin v Van Eyckovi upodobitvi.

Arhitekturna scena je bila naslikana v beli in olivno zeleni barvi.⁸² Freska združeno mistično premišljevanje o mnogih vlogah Marije, ki je tu hkrati Mati Božja, Kristusova nevesta, Kraljica neba in tudi Kraljica žalosti in ponižnosti, ob enem pa tudi premišljevanje o Jezusu, nemočnem človeškem otroku in Odrešeniku človeštva ter o njegovi dvojni, božji in človeški naravi.⁸³

Freska se opira na starejše vzore, zaradi česar je denimo oblikovanju oblačil poznogotsko. Ker se je slikar z določenimi elementi, kot so nažlebljeni pilastri in polkrožni loki, želel kar se da približati resnični arhitekturi, so že vidni tudi vplivi renesanse. Gotsko ploskovitost je nadomestila prepričljiva iluzija prostora in zdi se, kot bi skozi naslikano arkadno ložo gledali v dejanski prostor. Perspektiva je renesančnim teoretikom pomenila »*gledati skozi*«. ⁸⁴ Vendar ostajajo prisotne nekatere srednjeveške zakonitosti pri podajanju prostora, in sicer je srednjeveško merilo; če bi Marija vstala s klopi, bi z glavo treščila v obok.

Prva četrtina 16. stoletja je zadnji čas, ko je podoba v takšni obliki še lahko nastala pri nas. Iz vizitacijskega zapisnika iz leta 1528 je že mogoče razbrati, da se je v Šaleški dolini zakoreninil protestantizem,⁸⁵ reformacija pa je ostro kritizirala pretirano čaščenje Marije, zlasti podob, kjer ki jo prikazujejo na samem vrhu nebeške hierarhije.⁸⁶ Take vrste je tudi freska na cerkvi sv. Andreja, saj je na sliki kot Kraljica nebes s krono označena le Marija, ne pa tudi Jezus.

Na freski se prepletajo trije ikonografski vplivi. Prvi prihaja iz Bizanca; Marije Eleouse je tukaj verjetno posnet po italo-bizantinskih grafikah (kopiranje le-teh je bilo v srednjem veku

---

⁸¹HALL 1991, p. 66.

⁸² STELE 1923, pp. 1–2.

⁸³ MENAŠE 1994, p. 29.

⁸⁴ STELE 1924, p. 44.

⁸⁵ OROŽEN 1884, p. 26.

⁸⁶ MENAŠE 1994, pp. 30–31.

zelo razširjeno). Drugi, motiv Marije Kraljice nebes na nebeškem prestolu, prihaja iz italijanskega prostora in izvira iz gotskega tabelnega slikarstva. Motiv je bil konec 15. stoletja prisoten tudi v beneškem slikarstvu. Tretji, motiv Marije v donatorskem prostoru (oz. njegovi cerkvi), je prišel s severa.⁸⁷ Motiv Marije z otrokom na prestolu v slovenskem prostoru sicer ni osamljen; v Lescah se pojavi že konec 14. stoletja v luneti glavnega portala;⁸⁸ vendar nepojasnjeno ostaja veliko merilo Marijine podobe in njena nenavadna lega na zunanjščini šaleške cerkve, zlasti zato, ker je motiv Marije Eleouse navadno slikan v precej manjših dimenzijah, Marija Kraljica nebes pa je navadno osrednja podoba na oltarju.

5.3 OSTALE, DANES UNIČENE FRESKE NA ZUNANJŠČINI

Poleg Marijine freske, grbov in poslikanih spodnjih strani lokov so se nekoč videle sledi poslikave na podporniku, ob katerega je prislonjena zakristija (Slika 25). V dvajsetih letih prejšnjega stoletja si je France Stele zabeležil sledeče: *»Razloči se spodaj ornamentalni pas z ornamentom posnemajočim krogovičje, čigar konture so vrezane v omet. Nad tem skupina nerazločna, dveh ali treh figur. Ena ima krono na glavi, druga žensko pokrivalo, obe imata nimbe. Zdi se, da stojita druga poleg druge. Od tretje slike, nad to je gornji del uničen in so vidni samo sledovi barve in oblek. Kolorit in pojmovanje forme približno isto kot Prapreče, vendar mlajša faza.«*⁸⁹ Poslikava je bila uničena leta 1896, ko so tu dodali okno. Župnik Cizej jo je še videl in o njej zapisal: *»Sv. Krištofa [...] velikanskega brez umetnosti, ob strani pa bolj majhne podobe sv. Egon, sv. Valentin, sv. Lavrencij, sv. Leopold, nad durmi proti jugu pa Mati Božja z detetom J[ezusom].«*⁹⁰ Badovinac navaja, da so bili ostanki poslikav tudi na zahodnih vogalih ladje, cerkev pa naj bi bila skoraj vsa poslikana.⁹¹

Proti koncu 15. stoletja, predvsem v prvi polovici 16. stoletja sta se poleg tradicionalno slovenskega izoblikovala še dva ikonografsko obogatena tipa Krištofovih upodobitev.⁹² Prvi tip predstavlja svetnika, upodobljenega v arhitekturnem okviru, slavoloku. Vzporedno s tem se razvije tudi drugi, ikonografsko nekoliko bogatejši tip: sv. Krištof je prav tako upodobljen v arhitekturnem okviru, ob strani pa mu stojijo manjše podobe drugih svetnikov, bodisi cerkvenih patronov, svetih škofov ali tistih svetnikov, ki tako kot sv. Krištof sodijo med

⁸⁷ MENAŠE 1994, p. 76.

⁸⁸ ZIMMERMANN 1995.

⁸⁹ STELE 1920, pp. 24–26.

⁹⁰ CIZEJ 1903, p. 4.

⁹¹ BADOVINAC 1985, p. 350.

⁹² PESKAR 1991, p. 22.

priprošnjike v sili. Upodobljeni so lahko dopasno ali celopostavno.⁹³ Drugemu tipu sheme ustreza obravnava upodobitve freske na cerkvi sv. Andreja, ki je žal preslabo ohranjena za natančnejšo vsebinsko in slogovno opredelitev. Vsekakor pa lahko ugotovimo, da je cerkev v času pozne gotike s svojo likovno dodelano zunanjščino vernikom razlagala božje skrivnosti in ob enem vzbujala pozornost mimoidočih, kar sta bili osrednji nalogi tovrstnih poslikav.

5.4 GRBONOSEC NA VOGALU ZAKRISTIJE

Grbonosec iz peščenjaka je vzidan v severovzhodni vogal zakristije (slika 26). Na konzoli je upodobljen paž z dolgimi lasmi, odet v nagubano obleko, ki v rokah drži prazen heraldičen ščit, pod katerega mu je kipar zvil nogi. Carl Haas je leta 1886 še videl njegov obraz, ki je danes gladko posnet, in ga narisal na skici.⁹⁴

5.5 EPITAF GOSPE ROSINE URŠULE RAMBSCHÜSSL

Zakristija ima naslikan šivan vogal in dve okni v vzhodni steni (slika 27). Včasih je bil pri portalnem vhodu vanjo vzidan plitek, kamnit epitaf gospe Rosine Uršule Rambschüssl iz leta 1626. Ker je bil leta 1994 močno poškodovan s kamnom, so ga prestavili v notranjost cerkve. Protestantka je umrla leta 1621, njen epitaf pa je bil prvotno vzidan v kapelo na Šaleškem gradu.⁹⁵ Plošča iz grobozrnatega belega marmorja je razdeljena na tri polja. V zgornje polje je vklesan napis, v prevodu: *»Tu leži pokopana plemenitorojena gospa Rozina Uršula Rambšisl, rojena Vernek. Vsemogočni podeli ji srečno vstajenje, amen. 16. avgusta, leta Gospodovega 1626.«*⁹⁶ (slika 28). V spodnje polje je vklesan citat iz Jobove knjige, v prevodu: *»Jaz vem, da je moj Odkupitelj živ in se bo poslednji vzdignil nad prah? Tedaj se bo moja koža otresla uljes, odet v meso bom gledal Boga! (Job, 19,25-26)«*⁹⁷ (slika 29). Protestanti so si na nagrobnike pogosto dajali vklesati besedila, ki so izražala zaupanje v vstajenje po smrti.

---

⁹³ Ibid., loc. cit.

⁹⁴ Fotografija je v fototeki ZVNKD, original je v graškem Deželnem arhivu.

⁹⁵ Vizitacijski protokol iz leta 1631: *»[...] zur selben Zeit sagte auch Michael Stich zu St. Martin in Schallek: - Haereticam esse d. Rosina Elisabetham uxotem d. Ramschissl. -«*; OROŽEN 1884, p. 33.

⁹⁶ *»HIE LIGT BEGRABEN DIE EDEL GEBORN FRAV FRAV ROSINA URSULA RAMBSCHISLIN EINE GEBORNE VON WERNEG. DER ALMECHTI GE VERLEICH IHR AIN FROHLICHE AUFERSTEHUNG AMEN DEN 16. AUGUST ID 1626 JAR«*.

⁹⁷ *»SCIO ENIM QUOD REDEMPTOR VIV?T ET IN NOVISSIMO DIE DETERRA SURR EC TURUR SUM ET RURSUM CIRCUM ? ?MEA ETUN GARME MEA VI?BO DEUM OVEVIS V?US SUMEGO PS? ET OGUN MEI CONSPECTURI EUNT ET NON ALIUS JOB 19 CAP«*.

V vmesno polje med besediloma je vklesan grb (slika 30), na katerem je upodobljeno na griču iz pravokotnih kamnitih kvadrov sezidano obzidje, nad katerim se dvigajo trije obrambni stolpi s strelnimi linami. Grb na vsaki strani obdaja lobanja s prekrižanima kostema, spodaj je podprt s krili dveh angelskih glav. Emilijan Cevc je razmišljal, da takšna kombinacija ni zgolj dekorativna spremljava: »Grb je simbol umrle gospe; iz ozadje preži in na videz zmaga smrt, a rajnica je v "senci angelskih peruti" in v upanju na življenje po smrti, ki ga izpoveduje biblični odlomek." Pripomnil je tudi, da so se ji poklonili z zelo skromnim kamnoseškim izdelkom.⁹⁸ Epitaf od leta 1998 dalje hrani muzej na Velenjskem gradu.

5.6 GLAVNI PORTAL Z ANGELOMA

Ne gre pozabiti na glavni portal pod zvonikom (slika 31). Čeprav je za gotiko bolj značilno, da je ima portal šilast zaključek, je tu pravokoten. Okvir je sestavljen iz prepleta treh palic s hruškastim prerezom, ki izhajajo iz pahljačasto zvitih nastavkov. Palice se na zgornjih vogalih križajo in se usločijo na prekladi, pod katero lebdi angela. Angela, odeta v nagubana, visoko na prsih privezana oblačila, sta obrnjena drug proti drugemu. V rokah skupaj držita ščit, ki je vertikalno razdeljen na pol. Kamen je prepleskan s svetlomodro barvo.

T.i. *stabportal* oziroma palični portal se je začel razvijati konec 15. stoletja in se z vse več zanimanja za kiparsko-dekorativne podrobnosti razvijal in ohranil vse do prve četrtine 16. stoletja,⁹⁹ prevladoval je v vseh Donavskih deželah (slike 36-38). Portal cerkve sv. Andreja lahko primerjamo z južnim portalom cerkve sv. Jurija v kraju Attergau (slika 36) ali s portalom kapele sv. Ane v Watterbergu na Kremssi (slika 37). Najbližja primerjava šaleškemu portalu je južni portal farne cerkve v Bad Zellu (slika 38), saj ima za razliko od prejšnjih dveh še pravokoten zaključek tako kot portal cerkve sv. Andreja, zaključka drugih dveh sta že bolj zapletena.¹⁰⁰

Podobnega tipa sta tudi portala, izdelana za severno in južno fasado cerkve sv. Treh kraljev v Slovenskih Goricah (1558), le da imata na vrhu že drugačne zaključke. Prvi ima pravokotno

---

⁹⁸ CEVC 1981, p. 215.

⁹⁹ PAHOR 2006, p. 63.

¹⁰⁰ BRUCHER 1990, p. 227.

čelo, drugi pa dvojni ukrivljeni lok, vendar imata oba okvire še okrašene z gotskimi palicami (sliki 34 in 35).¹⁰¹

Portali so, v nasprotju z okni, ki so srednjeveške oblike ponekod ohranjali skoraj do konca 17. stoletja, sodobne oblike sprejemali veliko hitreje in spremembe so opazne že v 16. stoletju. Portal v cerkvi sv. Andreja je tako za svoje čase napreden in že kaže prilagajanje sodobnejšim oblikam.¹⁰²

---

¹⁰¹ Ibid. p. 224.

¹⁰² PAHOR 2006, p. 63.

6 NOTRANJA OPREMA

6.1 OLTAR SV. VIDA V PREZBITERIJU

Oltar sv. Vida je ena najodličnejših umetnin šaleške cerkve in cerkvene umetnosti v dolini nasploh (slika 54). Kljub elementom, ki so bili oltarju dodajni skozi stoletja, tudi danes pušča vtis skladne in uravnotežene umetnine. Oltar so dali delati leta 1617, v čast župniku Michaelu Kreljusu, in je bil glavni oltar do leta 1897.

Leta 1640 so v osrednji del oltarja namestili sliko sv. Andreja na križu, ki jo je kasneje zamenjala slika mučeništva sv. Vida – ta je na oltarju še danes (slika 55).¹⁰³ Atika, najstarejši del, je bila vzeta iz starejšega, poznogotskega oltarja. Oblikovana je iz olistanih, previjajočih se vitic, grozdov, cvetov in okleščenih vej, ki dajejo vtis krhkosti in so pripeti na štiri vitke fiale, katere kronajo križne rože. Elementi, prežeti s svetlobo, dajejo vtis, da so bili na atiko pripeti brez vsakršne tektonske gradnje. Pasovi, vpleteni v ornamentiko, se sekajo v plamenastih lokih, v obliki črke M in oslovskega hrbta. Atiko ob straneh podpirata delfina (sliki 56 in 57); element, ki ga je preko grafičnih listov prispevala renesansa.¹⁰⁴ Delfin ima skoraj gotovo simbolni pomen, saj je, dokler še niso vedeli, da je sesalec, veljal za najmočnejšo in najhitrejšo ribo, ki je namesto kita požrla preroka Jona. Delfin velja tudi za simbol vstajenja ali včasih celo Kristusa samega. Kristusov simbol je tudi vinska trta, ki tukaj raste iz delfina, kot Nova zaveza izide iz Stare.¹⁰⁵

Oltar vključuje tri kipe; kip Matere Božje z detetom (slika 60), kip sv. Nikolaja (slika 58) in kip sv. Krištof (slika 59). Slednja očitno nista imela stalnega mesta, saj ju na različnih fotografijah vidimo na različnih mestih.¹⁰⁶ Kipi stojijo pred antičnim ozadjem. Sv. Nikolaj in sv. Krištof sta nekoč stala v osrednjem delu oltarja. V njunih potezah je viden lepotni kanon donavske šole, katere kipi so nastajali na Gornjem Avstrijskem in Štajerskem v prvi polovici 16. stoletja.¹⁰⁷ Kipa imata še danes prvotno poslikavo.

---

¹⁰³ CIZEJ 1903, p. 3.

¹⁰⁴ Slutimo lahko vpliv Augsburga. CEVC 1981, pp. 62–64.

¹⁰⁵ BADURINA 1979, p. 462.

¹⁰⁶ Fotografije vidne v STOPAR 1975 in v STEGENŠEK 1914.

¹⁰⁷ CEVC 1981, pp. 62–64.

Kipec Nikolaja je oblikovan v značilni gotski S-liniji. Svetnik ima na glavi zeleno mitro in okoli pasu zlat sklepanec. Odet je v zeleni plašč, pod njim pa nosi rdečo tuniko, ki se naguba nad privzdignjenim kolenom. Na sebi nosi tudi albo, ki je vzporedno vzvalovljena in v zlomljenih gubah pada na tla, izpod nje pa so vidni le vršički čevljev. Plašč, ki je modro podšit in ima širok zlat ovratnik, pada v mirni liniji, praktično do tal. Izpod njega svetnik dviga blagoslavlajočo desnico, v levici pa drži kodeks, zvezan v črne platnice z zlatima zaponkama. Nanj so zložena tri jabolka, ki se bodo spremenila v tri kepe zlata.¹⁰⁸ Obraz sv. Nikolaja je zamišljen, upodobljen je ves miren in negiben.

Za razliko od sv. Nikolaja je sv. Krištofa upodobljen v gibanju, kot v takratnih slikanih podobah. V rokah na drugi breg reke nosi otroka, zato je bos, stoji v razkoraku, krajca svoje dolge suknje pa si je, zato da se nebi zmočila, zataknil za pas. Legenda pravi, da naj bi voda, preko katere je nesel otroka, začela sredi struge naraščati. Otrok je postal neznansko težak in je, kot je to odlično prikazano v šaleškem primeru – velikanu zdrsnil z rame, tako da ga je ta z dlanjo levice komaj zadržal. Z desnico se je tako močno naslonil na okleščeno deblo, s katerim se je opiral pri hoji, da se je to razklalo na trske.¹⁰⁹ Roka se ni zmenila za deblo in je nato pridržala Dete, ki se je že oprijelo Krištofovega pokrivala, da bi ohranilo ravnotežje. Menda naj bi Krištof začudeno zavpil: »*Kdo si, drobno Dete?! Če bi nosil cel svet na ramah, ne bi bil tako težak!*« Otrok mu je odgovoril z nasmehom in mu pokazal zlato kroglo sveta v svoji levici; ni bil navaden fant, bil je Božje dete, ki je zaradi vseh grehov sveta, ki jih nosi, tako težko. Jezus je Krištofa nato potopil v vodo in ga krstil; šele tedaj je dobil ime Krištof, latinsko *Christophoros*, nosilec Kristusa. Prej je bil le *Ophoros*, nosač.¹¹⁰ Ko sta končno prispela na drugi breg, je Krištof izpolnil ukaz Otroka in svojo palico zasadil v zemljo – ta je do jutra ozelenela, vzcvetela in pognala plodove.

Svetnik ima na glavi rdečo grofovsko krono, obšito z hermelinovimi kozicami. Izpod nje so vidni skodrani lasje, brada pa je prirezana v zašiljena kraka. Na sebi ima zeleno srajco in preko nje zeleno tuniko s širokimi rokavi, čez vse skupaj pa nosi še rdečo, do pet segajočo haljo z zlatim robom. Pod privzdignjeno haljo je mogoče videti blago z globokimi, mehko zavitimi gubami. Čez rame ima površnik iz kunjih kozic. Otrok, z lasmi nasukanimi v drobne

---

¹⁰⁸ POLES 1998, p. 216.

¹⁰⁹ Razklano deblo je še vidno na nekaterih starejših fotografijah, danes ga plastika nima več, to je detajl, ki si ga je kipar izposodil v tačasem slikarstvu – pri: Konrad Witz, *Der Heilige Christophorus* v baselskem muzeju. HAUSENSTEIN 1927, p. 169.

¹¹⁰ POLES 1998, p. 217.

polžke, je oblečen v belo haljo z zlatim ovratnikom in sivim podšitom. Po Steletovim zapisih je kip v gibanju in posledično gubanju obleke, soroden Cranachovi renesansi, sv. Nikolaj pa je zaradi svoje mirne stoji in realističnega obraza po Steletovi oceni starejši.¹¹¹ Da kipa nista delo istega kiparja, je menil tudi Emilijan Cevc; sv. Nikolaja je datiral med leti 1520 in 1525, medtem ko je tudi po Cevcu sv. Krištof mlajši in naj bi nastal med leti 1525 in 1530.¹¹² Danes kipa hrani v muzeju na Velenjskem gradu.

Stara gotška atika je bila leta 1617 postavljena na vrh novega oltarja in tudi v oblikovanju novih plastik so se naslonili na stare, gotške vzorce. Avtor Marije z detetom se je tako želel prilagoditi stranskima kipoma, vendar se stilističnih značilnosti svojega časa ni otesel. Poznorenesančnemu jedru je dodal podrobnosti, kot so vzporednost gub, ki ne moti ritma postave, figura pa je ravno zaradi te navezave brez stranskih podobo nerazložljiva. Kljub kiparjevi ideji, da bi oltar slogovno poenotil, je občutiti nesoglasje med plastiko 17. stoletja in strukturo draperije, ki se prilagaja preteklosti.¹¹³ Marija stoji na srebrnem polmeseču, ki ga tepta z nogami, saj ta predstavlja satana. Prosojna atika za njo ustvarja svetlobni sij in Marija se spreminja v podobo, ki jo opisuje apokalipsa; ogrnjena je s soncem in pod nogami pa ima Luno.¹¹⁴ Ker je mesec pod njo pretirano velik in debel, je to v Sloveniji eden najzgodnejših primerov ikonografskega tipa Marije Kraljice ponižnosti.¹¹⁵ Tak po-reformacijski način upodabljanja obuja misel na Marijino ponižnost, ki je izpostavljena tudi na freski na zunanjščini cerkve.

Oltarni nastavek kipi od novodobnih oblik: rdeči čokati stebri so spiralasto zaviti, ovijajo pa jih vitice vinske trte, ki že poganjajo grozde. S podstavkov nas gledajo angelske glavice s perutnicami, na stranskih krilih pa se prepleta debelo hrustančevje, spiralasti zavoji, pasovi in trakovi. Niši s kipoma na školjkastih konzolah sta sredi kril. Kipa je kipeči ornament enostavno preglasil.¹¹⁶ Po mnenju župnika Cizeja dajeta zaradi vse te dekorativnosti bolj karikaturni vtis.¹¹⁷ Na kostanjevo rjavi predeli sloni nastavek. Čeprav so oblike novodobne, princip kako so zložene v celoto, še daje gotški vtis. Tektonska načela renesanse sicer zahtevajo močne stebre v oltarni partiji, vendar je tu, ob niši v krilu, le droben stebrič, rastoč

---

¹¹¹ STELE 1923, pp. 1–2.

¹¹² CEVC 1956, pp. 34–35.

¹¹³ Ibid. loc. cit.

¹¹⁴ POLES 1998, p. 219.

¹¹⁵ MENAŠE 1994, p. 113.

¹¹⁶ STEGENŠEK 1914, p. 209.

¹¹⁷ CIZEJ 1903, p. 1.

iz konzole, ki niti ne seže do preklade, ampak nad njim zopet prevlada dekoracija. Ta je le manjša verzija velikega stebra ob glavni niši. Zaradi preveč grobega obrisa oltarja so mu čez trideset let zgoraj dodali še pleteninasti ušesi z angelsko glavico in obeskom iz granatnih jabolk. Spodaj so dodali hermo – človeško figuro, od pasu navzdol spremenjeno v voluto. Z lesenim antependijem so zaslonili kamnito menzo, nanj pa so naslikali Jezusov monogram med dvema vezama s cvetjem. Dopolnitev oltarja leta 1640 je utemeljena pod Andrejevo podobo: »V čast presveti Božji Trojici, Blaženi Devici Mariji in nenazadnje sv. Andreju prečastiti gospod Janez Tavčar, posestnik gradu Ekenštajn«, pri čemer gre za takratno poimenovanje graščine Gorica.¹¹⁸

Svetnik v levi niši je oblečen v srebrno albo in bel mašni plašč violinaste oblike. Na glavi ima črno štiriroglejno pokrivalo katoliških duhovnikov, t.i. biret. Ima brke in brado, v rokah drži knjigo in križ. Stopar ga je označil za sv. Ignacija Loyolskega, svetnika na desni pa za kralja sv. Henrika.¹¹⁹ Župnik Cizej je zapisal da je levi svetnik frančiškanski popotnik in pridigar sv. Janez Kapistran, desni pa naj bi po njegovo bil avstrijski mejni grof Leopold III.¹²⁰ Pojavila se celo misel, da bi svetnik na desni lahko bil sv. Martin, ki pa bi bil zagotovo upodobljen brez krone. Izpade tudi Janez Kapistran, ker bi moral biti upodobljen v frančiškanski kuti. Malo verjeten se zdi tudi Ignacij Loyolski, saj je bil kanoniziran šele leta 1622, oltar pa je nastal pred letom 1617 – letnica je bila pred prenovo naslikana na ogredju.¹²¹

Dileme glede identifikacije svetnika v desni niši ni, saj nosi značilno krono in obleko mejnega grofa in ne kralja, torej gre za sv. Leopolda (slika 61). Glede svetnika na levi pa je kljub vsemu obveljalo, da gre za sv. Ignacija (slika 62). Kot ena najpogostejših plastik v Šaleški dolini, predstavlja kip izostren likovni izraz protireformacijske misli, saj je svetnik kljub trditvam protestantov, da maša nič ne velja, odet v mašna oblačila. Svetnik v desni niši, najverjetneje sv. Leopold, ima na sebi pozlačen in posrebren oklep, preko prsi mu pada širok krznen površnik. Oborožen je z golim mečem in ogrnjen v dopetno ogrinjalo. Knežja krona s krznenim obšivom in križem kaže, da je svetnik sv. Leopold, avstrijski grof, ustanovitelj

---

¹¹⁸ Na oltarni predeli je bil tudi latinski napis: »Ad honorem SSae Triadis Beatissimae Virginis Mrae nec non S. andreae hanc Effigiem R.D. Dns. Martinus Compar Parochus S: Martini sub castro Schaele at Dns. Joannes Tautscher Acis Ekhenstein Possessir et dus proprio Aere fieri curarunt Anno 1640 die 27. Januari«; OROŽEN 1884, p. 145.

¹¹⁹ STOPAR 1975, p. 45.

¹²⁰ CIZEJ 1903, p. 4.

¹²¹ Ibid. loc. cit.

mnogih samostanov, ki jih je bogato obdaril. V sporu med cesarjem in papežem za investituro je vedno stal na papeževi strani. V zavetnika Avstrije je bil povzdignjen leta 1683.¹²²

Oltar velja za enega najlepših oltarjev v Šaleški dolini, Francetu Steletu pa se je zdel celo eden najzanimivejših v Sloveniji.¹²³ V 19. stoletju žal ni več ustrezal takratnemu okusu in ko je leta 1843 šmarski župnik Mihael Knez opisoval oltarje v svoji župniji, je le za oltar sv. Vida zapisal, da so tako poslikava kot skulpture slabe kvalitete. Menil je, da je oltar v levi kapeli z letnico prenove 1779 videti zelo star, ostale pa je označil za slabe. Edini oltar, ki je zadoščal njegovim kriterijem, je bil oltar škofa Erazma. Pohvalil je tako njegovo oblikovanje kot kiparski in slikarski okras.¹²⁴ Za prezbitერიj so še konec istega stoletja naročili nov oltar sv. Andreja, starega pa so prestavili v levo kapelo. Oltar sv. Vida je bil odstranjen. Po zapisih v Orožnovem *Dekanatu* lahko sklepamo, da je oltar sv. Vida vključeval kipe apostolov, in sicer sv. Simona Gorečnika, Jude Tadeja, Matije ter Mateja. Matrikula pobožnosti pri cerkvi sv. Martina namreč navaja pobožnosti v cerkvi sv. Andreja ob praznikih teh svetnikov.¹²⁵

Edino sliko mučenja sv. Vida so obdržali in z njo zamenjali originalno podobo sv. Andreja na križu. Tako je stari Andrejev oltar postal Vidov oltar in čeprav ima danes častno mesto v prezbitერიju, ne nosi podobe zavetnika cerkve temveč podobo sv. Vida. Na preprosti sliki vidimo sedemletnega Vida v kotlu svinca nad ognjem. Ob njem sta njegova dojlja in njegov učitelj. Po Vidovi molitvi bodo iz kotla izstopili nepoškodovani. Legenda pravi tudi, da so jih vrgli levom, ki jih niso raztrgali. Šele okoli leta 304 naj bi jih v Rimu ali na Siciliji mučili na natezalnici in nato obglavili.

Oltar danes ni popoln, saj sta kipa sv. Krištofa in sv. Nikolaja hranjena v muzeju na Velenjskem gradu. Preseneti ocena, da naj bi bilo okrasje v atiki in niši novogotsko.¹²⁶ Lahkotni in barviti, z virtuozno spretnostjo in domišljijo rezbarjeni cvetlični prepleti po izraznih močeh ter kvaliteti zamisli in izvedbe močno presegajo okorno in v barvah puščobno mizarsko neogotiko, kakršna je ustvarila npr. stranski Andrejev oltar. Stilna razlika je premočna, da bi lahko bilo okrasje atike novogotsko. V svojih zapiskih iz leta 1920 je Stele zapisal, da so za oltarjem baročni angeli, ki držijo svečnike, poleg njih nekaj polomljenih

---

¹²² STELE 1920, p. 26.

¹²³ STELE 1920, pp. 24–26.

¹²⁴ CIZEJ 1903, p. 4.

¹²⁵ OROŽEN 1884, p. 139.

¹²⁶ BADOVINAC 1985, p. 350.

uokrivljenih voščenih reliefov v slabem stanju ter križev pot, katerega je označil kot preprosto in izrazito delo s konca 18. stoletja.¹²⁷ Poleg tega je v cerkvi visela tudi slika grofa, v kateri je bil videti odmev Altdorferjeve smeri pri nas.¹²⁸ Nič od omenjenega se ni ohranilo.

6.2 OLTAR SV. ANDREJA

Oltar sv. Andreja (slika 63), ki je danes umaknjen v severno kapelo cerkve, je značilno delo togega oziroma mizarskega neogotskega sloga. Leta 1896 je Ivan Cesar za 300 forintov izdelal nov veliki oltar, Ivan Grilc iz Vitanja je za 200 forintov naredil menzo iz marmorja ter za 50 stopnice iz cementa s šamotnimi ploščami. Zamenjal je prejšnji glavni oltar.¹²⁹ Čeprav oltar ne predstavlja posebne umetnostne ali zgodovinske vrednosti, je eden redkih v Dolini, ki ni bil žrtev modernih prezidav ali obnov.

Stipes, narejen iz belega marmorja, je členjen s petimi plitvimi polji, ki so zaključeni polkrožno. V širšem sredinskem polju je enakokraki križ. Nastavek obsega tri niše s kipi in tabernakelj, ki ima potlačena vratca. V nišah stojijo (od leve proti desni) sv. Jožef z detetom, sv. Andrej s križem in knjigo in sv. Krištof z ozelenim deblom in Detetom v levici. Predelo členijo nizke šilastoločne kasete. Vsako nišo krona baldahin s krogovičjem, motivom ribjih mehurjev, križnimi rožami in vitkimi fialami. Prevladujoči sivi, zeleni in rjavi toni so poživljeni s krvavo rdečo in modro barvo. Drobna rastlinska dekoracija je pozlačena.

6.3 OLTAR SV. ERAZMA

V kapeli desno od prezbiterja stoji poznobaročni oltar Sv. Erazma (slika 64). Datiran je s kronogramom na hrbtni strani: »*ErasIMe Das zV Lob ICh aLLes angeWent (1767)*«. Slika sv. Erazma v bogatem okvirju z rokokojskima aplikama je umeščena med gladka slopa. V atiki, zameji z volutama in zaključeni s školjko, je med srebrnimi oblaki, putti in angelskimi glavicami Kristus Odrešenik, *Salvator mundi* (Slika 65). Nastavek je na straneh razširjen z predrtimi ušesi z listnatimi motivi.¹³⁰

Pozlačena kipa sv. Lovrenca in sv. Valentina so ukradli v devetdesetih letih 20. stoletja (Sliki

---

¹²⁷ STELE 1920, pp. 24–26.

¹²⁸ Ibid., loc. cit.

¹²⁹ CIZEJ 1903, p. 3.

¹³⁰ STEGENŠEK 1914, p. 205.

67 in 68), poleg tega pa sta izginila tudi lesena svečnika (slika 69), s čimer je bil osiromašen najpomembnejši rokokojski oltar v Šaleški dolini. Sergej Vrišer je oltar pripisal Ferdinandu Gallu, prav na tem delu je namreč najbolje razvidno Gallovo združevanje kiparske govornice domačega rezbarskega hotenja z odmevi vodilnih umetnikov.¹³¹ Delo naj bi bilo »[...] vzoren primer kompozicijske ubranosti in sožitja arhitekture, skulpture in slikarstva. Smotrna razporeditev oblikovnih elementov, igrivosti figur in čipkasti ornamentalni okvir, vse to prispeva k intimnemu, kar pristno rokokojevskemu vzdušju, kot ga pri nas le malokje poznamo.«¹³² Tudi Avguštin Stegenšek je ugotavljal, da se stroga arhitektura raztaplja v rokokojskem okrasju, ki je povsem podrejeno figuram. Stavbni členi oltarja so se prelevili v ornamente, ornamentika pa v ozadje figur, ki prevladujejo ter povzemajo polovico oltarnega nastavka.¹³³ S pogledi in gibi kipov sta povezani spodnja svetniška in zgornja odrešeniška vizija.

Oljna slika sv. Erazma, delo Janeza Andreja Straussa (slika 66),¹³⁴ ima na oltarju osrednje mesto. Svetnik kleče prosi za zdravje bolnika, ki se popolnoma siv v obraz, v napol sedečem položaju se drži za trebuh. Bolnika je privedla mlada žena z dojenčkom. Škofu kot znamenje uslišanja angel prinaša lovorjev venec zmagovalca in palmovo vejo z neba. Drugi mu drži pastirsko palico. Sv. Erazem v roki drži motovilo, na katero so navita njegova čreva – za časa rimskega cesarja Dioklecijana, ob velikih preganjanjih kristjanov, naj bi svetnika mučili tako, da so mu jih živemu izvlekli.¹³⁵ Zato velja za zaščitnika vseh, ki jih boli želodec oz. trebuh pa tudi nosečnice. Na sliki se prepletajo modri, rumeni in višnjevi toni. Umetnik je s senčenjem plastično uskladi figure v malce prepolni kompoziciji. Avtor dela je Janez Andrej Strauss iz Slovenj Gradca. Njegova ni le oltarna podoba, označena z začetnicami njegovega imena in letnico nastanka, »17 : J : A : S : 67«, na predeli je zapisano, da je oltar tudi polihromiral in pozlatil. Verjetno je za oltar izdelal tudi osnutek, saj ima v primerjavi z ostalimi Gallovimi deli, ki imajo navadno težke in široke oltarne nastavke ter so preobloženi s figurami in okrasjem, precej preprosto in slikarsko rešeno kompozicijo.¹³⁶ Doprna podoba sv. Erazma v okvirju s tulipani je naslikana na sočasnem antependiju.

Štefka Cobelj je predpostavila, da je sv. Erazem zaščitnik rudarjev in se je čaščenje razširilo v

---

¹³¹ VRIŠER 1963, p. 175.

¹³² Ibid. loc. cit.

¹³³ STEGENŠEK 1914, p. 204.

¹³⁴ COBELJ 1967, pp. 112–113.

¹³⁵ POLES 1998, p. 225.

¹³⁶ COBELJ 1967, pp. 112–113, 116.

rudarskih območjih (tudi v Šaleški dolini) ter tako utemeljila dozidavo severne oz. Erazmove kapele k cerkvi v 18. stoletju.¹³⁷ Oltar, posvečen njemu, se v Dolini omenja že leta 1631, o odkritju premoga pa so poročali šele v drugi polovici 18. stoletja. V tem stoletju Šaleška dolina kljub manjšim območnim rudnikom ni bila znana kot izrazito rudarsko območje,¹³⁸ poleg tega sv. Erazem med drugimi velja za zaščitnika mornarjev, vrvarjev, tkalcev in strugarjev, tako da je povezava med rudarji in njim zelo malo verjetna.¹³⁹

6.3.1 OLTARJI SKOZI ČAS

S pomočjo zapiskov župnika Cizeja dobimo vpogled ne samo v prenovo cerkve, temveč tudi v spreminjanje njene opreme, predvsem oltarjev. Prvi oltar, ki je najverjetneje nastal sočasno s cerkvijo leta 1516, je bil oltar sv. Krištofa, tedaj edinega zavetnik cerkve.¹⁴⁰ Sto let kasneje (1617) so v čast župniku Mihaelu Kreljusu postavili nov oltar, na katerega so bili postavljeni atika starega oltarja in kipa sv. Krištofa ter sv. Nikolaja, ki sta nekoč stala v osrednjem delu prejšnjega oltarja, Emilijan Cevc pa ju je datiral v prvo polovico 16. stoletja.¹⁴¹ Preostanek prvega oltarja je bil zavržen. Sv. Krištofu se je kot zavetnik cerkve leta 1631 pridružil sv. Andrej, kar je vplivalo na preimenovanje le-te. Leta 1640 so osrednjemu delu oltarja dodali sliko sv. Andreja na križu in ta je postal oltar sv. Andreja, glavni oltar vse do leta 1897.¹⁴²

Župnik Cizej je zapisal, da sta bili kapeli vsekakor dozidani pred letom 1631, saj so v vizitacijskem zapisniku imenovani trije oltarji v cerkvi in eden v zakristiji: oltar sv. Krištofa in sv. Andreja, oltar sv. Egidija in oltar sv. Erazma.¹⁴³ Oltar sv. Egidija se je kasneje imenoval oltar sv. Vida, na oltarju sv. Erazma pa se, kot že omenjeno, zadaj lahko bere: »*ErasIme Das zV Lob ICh aLLes angeWent (1767)*«. ¹⁴⁴

Leta 1893 je v dolino prišel referent, ki je videl, v kako zapuščenem stanju je podružnica, zato so leta 1897 pričeli z obnovo cerkve in v prvi vrsti oltarjev. Ker glavni oltar ni imel

---

¹³⁷ Ibid., p. 116.

¹³⁸ SEHER 1995, p. 70.

¹³⁹ DOLENC, MIKLAVČIČ 1970, p. 267.

¹⁴⁰ CIZEJ 1903, p. 1.

¹⁴¹ CEVC 1956, pp. 34–35.

¹⁴² CIZEJ 1903, p. 3.

¹⁴³ »*Ecclesia S. Christophori et S. Andreae sub castro Schöleg. Altare: 1. Christophori et. S. Andreaa, 3. parte Evagelii s Aegidii et. 3. S. Erasmi. – Armarium, in quo servabatur Smum Scramentum, muro claudatur, in Sacristia altare destruat*«; Ibid., p. 1.

¹⁴⁴ Ibid., loc. cit.

tabernaklja, le črno skrinjico, so ga premaknili v severno kapelo, kjer je stal oltar sv. Vida, tega pa so zaradi preslabega stanja popolnoma odstranili in ohranili le sliko mučeništva sv. Vida.¹⁴⁵ Za prezbitarij so naročili nov veliki oltar sv. Andreja, ki vključuje tabernakelj in kipe sv. Krištofa, sv. Andreja ter sv. Jožefa. Oltar sv. Erazma je ostal na svojem mestu.¹⁴⁶ Ko so leta 1912 prenavljali stranske oltarje, so v sredino prejšnjega velikega oltarja umestili sliko s prizorom mučeništva sv. Vida in ga preimenovali v oltar sv. Vida. Oltar je obdržal vse kipe, tudi kipa sv. Krištofa in sv. Nikolaja iz čisto prvega oltarja. Oltar sv. Erazma je obdržal kipa sv. Lovrenca in sv. Valentina. Danes v prezbitariju stoji oltar sv. Vida iz leta 1617, v severni kapeli oltar sv. Andreja iz leta 1897, v južni kapeli pa oltar sv. Erazma, katerega današnja podoba je datirana v leto 1767.¹⁴⁷

6.4 ZBIRKA NAD ZAKRISTIJO

Nad zakristijo je urejena zbirka starih predmetov, povezanih s cerkvijo sv. Andreja. Tu so hranjeni mašni plašči, okrogla vitražna stekelca, misali, križ z zvonika, pločevinasta laterna za svečo, svečniki idr. Najpomembnejša med njimi sta vsekakor gotski zvon iz kapele na gradu Šalek (slika 70) in kakovostno izdelani leseni Križani (slika 71), ki naj bi ga z zunanjsčine premaknili v kapelo.¹⁴⁸ Križani danes visi v prezbitariju. Stele je v zapiskih opozoril na zelo ekspresiven izraz na njegovem obrazu, z bolešno odprtimi usti. Gotsko pojmovanje mu dajejo obdelava telesa ter drža nog, vendar je ledveni prt že tako mehko, negotsko naguban, da bi morda lahko bil mlajši.¹⁴⁹

6.5 VOTIVNA PODOBA PRENESENA IZ GRAJSKE KAPELE

Ignacij Orožen je v *Dekanatu* zapisal, da je bila iz kapele na gradu Šalek poleg zvona in epitafa Uršule Rambschüssl v cerkev prenesena tudi stara Marijina podoba.¹⁵⁰ Nad vhodom v zakristijo je visela votivna slika iz 1694 v črnem profiliranem okvirju, danes jo hranijo v zakristiji (slika 72). Po drugih informacijah naj bi bila to slika iz stare škalske cerkve. Tudi v tem primeru je naročnik slike isti – tako gradova Šalek kot Turn v Škalah sta bila namreč takrat last iste rodbine.

---

¹⁴⁵ Oltar sv. Vida je bil opisan kot zelo star in da ima le en napis, ki označuje prenovo iz leta 1779. Ibid., p. 4.

¹⁴⁶ Ibid., p. 5.

¹⁴⁷ Ibid., p. 6.

¹⁴⁸ STELE 1961.

¹⁴⁹ Ibid., loc. cit.

¹⁵⁰ OROŽEN 1884, p. 147.

Župnik Cizej je leta 1913 zapisal: »[...] v zakristiji visi podoba v okvirju, gospica kleči pred Matero Božjo, za njoj sama starejša |gotovo njena mama| spodaj napis Ex voto (votivno darovanje svetniku), 1694; tudi zagotovo iz Šaleka prišla.«¹⁵¹ Na sliki vidimo pred Božjepotno Matero Božjo v molitvi na blazinah klečati dve gospe. Mater Božja z detetom je naslikana v oblakih. Prostor z vsaj osmimi vogali je nenavadno razgiban. Kamnita balustrada se kaže izpod zelene zaves, nebo pa skozi kvadratna okna v ozadju. Tla niso naslikana v skladu z zakoni perspektive, saj je bila vsa avtorjeva pozornost usmerjena k plemkinjama in njunim oblačilom, naslikanim v takratni francoski modi.¹⁵²

Mlajša, spredaj, je oblečena v svetla oblačila, starejša (verjetno vdova) pa je v črnem. Gospodična je oblečena v t.i. *jupe*,¹⁵³ oblačilo, ki ga sestavljajo steznik z belimi tričetrtinskimi rokavi z rdečimi pentljami in dolgo krilo iz bele svile s pasovi iz zlatih volančkov. Odeta je v plašč ali t.i. *manteau*,¹⁵⁴ ki je spredaj razprt, nato pa zavihan nazaj. V laseh ima tančico in visoko privezan, avbi podoben okras. Del njenega nakita so biserne koralde in molek iz rdečih koral, ki ga drži v roki. Gospa za njo je oblečena enako, le da je vse obarvano v črni barvi, kar nakazuje, da je verjetno vdova.

Marija in dete izgledata kot oblečena kipa, odeta v plašča stožčaste oblike iz belega krokata z zlato vezenimi okraski. Marija na glavi nosi visoko papeško tiaro, okoli vratu pa ima ogrlico z zelenimi dragulji. Jezus ima na glavi le obročasto krono in v roki črno vladarsko jabolko. Marijino visoko pokrivalo s tremi kronami je najbolj nenavadno, saj so z njim kot Kristusovi namestniki na Zemlji upodobljeni samo papeži, zato je tak način Marijine upodobitve v Sloveniji izjemna.¹⁵⁵ To kaže na vpliv španske umetnosti, kjer so se tovrstne upodobitve pojavile že v 14. stoletju. Tiara Marijo zaznamuje kot Kraljico rožnega venca; tri krone predstavljajo tri dele le-tega.¹⁵⁶

Ker ni zanesljivih podatkov o tem, da je podoba res iz gradu Šalek, lahko le domnevamo, kdo bi lahko bili plemeniti upodobljenki in kje se prizor dogaja. Šaleški grad je bil me leti 1575 in 1695 v lasti rodbine Rambschüssl, podoba pa je nastala 1694, samo leto preden so grad v last

---

¹⁵¹ CIZEJ 1903, p. 6.

¹⁵² POLES 1998, p. 228.

¹⁵³ VRIŠER 1993, pp. 26–27.

¹⁵⁴ Ibid., loc. cit.

¹⁵⁵ MENAŠE 1994, p. 183.

¹⁵⁶ Ibid., loc. cit.

dobili gospodje Gabelkhoven.¹⁵⁷ Upodobljenki bi bili lahko torej gospa in gospodična Rambschüssl, ki sta zadnji živeli na Šaleku, upodobljeni prostor pa grajska kapela, ki jo (od zunaj) vidimo na upodobitvi gradu v Vischerjevi *Topografiji* iz leta 1681. Za kaj se zahvaljujeta ali priporočata gospe na sliki, ni razvidno. Šaleškega gradu ni obvarovalo nobeno nebeško varstvo. Leta 1770 je že drugič v celoti pogorel in po tem ga niso več obnavljali. Podobo so takrat najbrž prenesli v cerkev.

---

¹⁵⁷ Spremembe lastništva v specifičnem obdobju navaja Ivan Stopar: leta 1428 je bil grad prodan Sebriškim, nato je prešel v last njihovih štirih dedičev (Perneški, Racknizerji, Kainacherji in Lambergerji), kjer je ostal vse do leta 1561, ko je imel grad hkrati tri lastnike. Leta 1575 je kot lastnik naveden Erazem Rambschüssl, ki so ga opleniili uporni kmetje. Otonu baronu plemenitem Teufenbachu so grad prodali leta 1664. Mauerburgi so bili lastniki gradu vse do leta 1722, leta 1732 pa je grad skupaj s Turnom prešel v last Gabelkhovenov, dokler leta 1770 ni že drugič pogorel. STOPAR 1993, pp. 91 – 95.

7 ZAKLJUČEK

Podružnična cerkev sv. Andreja stoji v krajevni skupnosti Šalek pri Velenju. Prvoten enoladijski prostor s triosminsko zaključenim prezbiterijem iz prve polovice 16. stoletja je svojo današnjo podobo dobil v 17. Stoletju, ko so dozidali kapeli in k cerkvi prislonili zvonik. Zgraditi so si jo dali Šaleški gospodje, ker je bila kapela na Šaleškem gradu premajhna. Poleg njih so bili donatorji tudi večji cehi, o čemur pričajo še danes ohranjeni grbi, naslikani na zunanjščini cerkve. Ta je bila nekoč v celoti poslikana, med drugim je bil upodobljen tudi prvi cerkveni patron sv. Krištof.

Poleg freske sv. Krištofa je na zunanjščini tudi freska Marije z detetom. Freska s svojim perspektivično upodobljenim prostorom naznanja prihod renesanse. Na njej so upodobljeni trije ikonografski motivi Marije, ki s to kombinacijo ustvarjajo zlasti za zunanjščino nenavadno podobo. Nejasno ostaja tudi njeno veliko merilo. Spomin na sv. Krištofa in istoimensko bratovščino se danes ohranja z donatorsko skrinjo pri vhodu v cerkev in kipcem, ki je bil skupaj s kipcem sv. Nikolaja prenesen s prvega oltarja. Oba danes hrani muzej na Velenjskem gradu, kjer hranijo tudi epitaf gospe Rosine Uršule Rambschüssl, ki je bil sprva hranjen v cerkvi sv. Andreja. Epitaf je bil poleg starega zvona in votivne podobe sem prinesen iz kapele na šaleškem gradu leta 1770, ko je le-ta dokončno pogorel.

Za razliko od takrat popolnoma poslikane zunanjščine, je bila notranjost vedno bela in vsa pozornost je bila namenjena oltarjem. Danes so v njen trije oltarji: oltar sv. Andreja v severni kapeli, oltar sv. Vida v prezbiteriju in oltar sv. Erazma v južni kapeli. V zadnjih dvajsetih letih je bil osrednjemu delu oltarja sv. Vida dodan portret blaženega Antona Martina Slomška, ki ga je papež Janez Pavel II leta 1999 razglasil za blaženega, kmalu po tistem so cerkev sv. Andreja preimenovali v blaženega Antona Martina Slomška. Kljub temu je cerkev med domačini večinoma še vedno poznana po starem imenu.

Zaradi arhitekturne dovršenosti, bogate notranje opreme in dopolnjujoče zunanjsosti je cerkev celostna umetnina. Jasno je, zakaj je pritegnila pozornost mnogih umetnostnih zgodovinarjev. Cerkev sv. Andreja predstavlja pomemben del zgodovinske in umetnostne dediščine Šaleške doline.

8 POVZETEK

Cerkev sv. Andreja spada zaradi svoje dodelanosti, ki jo naredi celostno umetnino, v vrh zgodovinske in umetnostne dediščine Šaleške doline. Leta 1436 prvič omenjena sedanja stavba je nastala med leti 1510 in 1516. Cerkev je prvotno obsegala le dvopolno pravokotno ladjo in enopolni prezbiterij s triosminskim sklepom. Notranjščina je bila že od začetka rebrasto obokana, trikrat stopnjevani podporniki pa so podpirali zunanjščino. Kmalu po dokončanju cerkve so opornike povezali z loki. Zvonik in majhno zakristijo so prizidali v 17. stoletju, stoletje kasneje pa sta bili dodani kapeli.

Arhitektura spada v skupino Štajerske pozne gotike. Odlikujejo jo figuralni, dekorativni kamnoseški členi; glavni portal z angeloma, grbonosec, konzoli v obliki moških glav, okenska krogovičevja ter geometrijski sklepniki. Grbi, naslikani na podpornikih, predstavljajo plemiče in cehe, ki so cerkev ustanovili. Po prezidavi v prvi polovici 16. stoletja je bila zunanjščina skoraj v celoti preslikana. Ohranjena je le freska Marije Kraljice neba z Jezusom kot Novim Adamom. Freska je dober primer zgodnjerenesancnega upodabljanja prostora. Poleg nje so se ohranila tudi naslikana krogovičja v podločjih in grbi na opornikih.

V notranjosti cerkve je od gotskega oltarja ohranjena atika s kipoma sv. Nikolaja in Krištofa. Iz začetka 17. stoletja sta kip Marije z Detetom ter novi nastavek v stilu zlatih oltarjev, tudi dodani ušesi sta iz sredine istega stoletja, medtem ko je podoba mučeništva sv. Vida nastala stoletje kasneje. V južni kapeli stoji najboljšo delo iz opusa celjskega kiparja Ferdinanda Galla, rokokojski oltar sv. Erazma. Slika svetnika je delo Janeza Andreja Straussa, ki je oltar pozlatil in polihromiral, verjetno pa je zanj izdelal tudi načrt. Baročni figuri sv. Lovrenca in sv. Valentina so ukradli. V cerkvi so shranjeni trije predmeti iz kapele na gradu Šalek: kamniti epitaf protestantke Uršule Rosine Rambschüssl iz leta 1626, votivna podoba, slikana na platno iz leta 1669 in bronasti zvon iz leta 1555 z napisom »*Sancta Maria ora pro nobis*«. Cerkev je spomenik umetnosti na prehodu iz gotike v renesanso.

9 SUMMARY

The church of St. Andrew belongs, because of its elaborateness, which makes it a comprehensive work of art, at the very peak of the historical and artistic heritage of the Šalek valley. First mentioned in 1436, the present building dates to the period between 1510 and 1516. The building originally consisted of only a two-bay rectangular nave and a single-bay presbytery with a tree-sided eastern end. The interior was spanned by a cross-rib vault from the very beginning, while the exterior was surrounded by buttresses. Very soon after the church was constructed, semicircular arches between the supports were added on the exterior. A belltower and a small sacristy were constructed in the 17th century, one century later the two chapels were built. The architecture belongs to the late Gothic period of the Stajerska region's group of churches. It excels in ambitious figurative and decorative architectural and sculptural elements; the main portal with the two angels, a page carrying a coat-of-arms, two consoles in the form of male heads, window tracery and geometric vault bosses. The coat-of-arms, of the local aristocracy and guilds, who founded the church, can be found on the buttresses. After the rebuilding, which took place in the first half of the 16th century the whole exterior was covered in extensive murals. The only preserved image today is the one of the Blessed Virgin the Queen of Heavens with Jesus as New Adam. The mural is a very good example of an early Renaissance spatial representation. Besides this mural, other preserved elements are the painted tracery under the arches and coats-of-arms on the buttresses. Of the Gothic altar, inside the church, the attic with the statues of St. Nicholas and St. Christopher is preserved. The statue of the Blessed Virgin with the Child Jesus was added to the altar in the early 17th century, along with a whole new upper part of the altar, in the style of gilded altars, the side panels were added in the middle of the century. The altarpiece with the martyrdom of St. Vitus dates from the 18th century. The southern chapel houses sculptor Ferdinand Galls best work, a Rococo altar of St. Erasmus. A niche contains an image of St. Erasmus healing the sick, an oil painting by Janez Andrej Strauss, who gilded, painted and possibly even planned the altar. Sadly, the Baroque statues of St. Lawrence and St. Valentin were stolen. The church houses three artefacts from the chapel of Šalek castle: the stone epitaph of Protestant Ursula Rosina Rambschüssl from 1626, a votive image on canvas from 1669 and a bronze bell from 1555 with the inscription "*Santa Maria ora pro nobis*". The church is an example of architecture of the transition period from the Gothic style to Renaissance.

10 SLIKOVNO GRADIVO

SLIKA 1: Pogled na cerkev sv. Andreja in preostanek gradu Šalek, ki se dviga na vzpetini nad njim, Šalek pri Velenju.

SLIKA 2: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku, Tagespost, ok. 1860, Fototeka Muzeja Velenje.

SLIKA 3: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku (Nova Kaisarjeva suita), ok. 1845, Fototeka Muzeja Velenje.

SLIKA 4: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku (Leykamova suita), ok. 1860, Fototeka Muzeja Velenje.

SLIKA 5: Carl Haas, Risbe cerkve sv. Andreja, 1836, Deželni arhiv v Gradcu, kopije fotografij v ZVNKD Celje.

SLIKA 6: Prečni in vzdolžni prerez cerkve, ZVNKD Celje.

SLIKA 7: Tloris cerkve, ZVNKD Celje.

SLIKA 8: Kamniti hranilnik z železnim zapahom, pred vhodom v prezbiterij.

SLIKA 9: Skice grbov, ZVNKD Celje.

SLIKA 10: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 11: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 12: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 13: Detajl grba na prezbiteriju, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 14: Pogled na prezbiterij, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 15: Pogled na zvonik, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 16: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 17: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 18: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 19: Detajl: poslikava spodnjih strani lokov, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 20: Detajl krogovičja v oknu, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 21: Detajl krogovičja v oknu, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 22: Freska Marije z detetom, nad vhodom v prezbitarij cerkve sv. Andreja.

SLIKA 23: *Grafika Marije z otrokom (Muttergottes in Halbfigur)*, 1420 – 40, Staatliche Graphische Sammlung, München.

SLIKA 24: Freska Marije z detetom, detajl nad vhodom v prezbitarij.

SLIKA 25: Ostanek freske, podpornik na katerega je naslonjena zakristija cerkve sv. Andreja.

SLIKA 26: Grbonosec, vogal cerkve sv. Andreja.

SLIKA 27: Epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, Muzej Velenje.

SLIKA 28: Epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, Muzej Velenje.

SLIKA 29: Epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, Muzej Velenje.

SLIKA 30: Epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, detajl grba, Muzej Velenje.

SLIKA 31: Portal z angeloma, vhod pod zvonikom cerkve.

SLIKA 32: Portal z angeloma, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 33: Portal z angeloma, detajl, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 34: Severni portal, cerkev sv. Treh kraljev v Slovenskih Goricah (1521-1558), 2006, Daša Pahor: doktorska disertacija.

SLIKA 35: Južni portal, cerkev sv. Treh kraljev v Slovenskih Goricah (1521-1558), 2006, Daša Pahor: doktorska disertacija.

SLIKA 36: Južni portal, farna cerkev sv. Jurija (1496), Attergau, Nemčija, Günter Brucher: *Gotische Baukunst*.

SLIKA 37: Portal cerkve, Watterberg na Kremsi (1527), Günter Brucher: *Gotische Baukunst*.

SLIKA 38: Južni portal, farna cerkev v Bad Zell (začetek 16. stoletja), Avstrija, Günter Brucher: *Götische Baukunst*.

SLIKA 39: Skica oboka cerkve sv. Andreja, Šalek pri Velenju, ZVNKD Celje.

SLIKA 40: Fotografija sklepnika s kamnoseškim znakom, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 41: Prezbiterij, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 42: Pogled na kor, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 43: Stopnice, ki vodijo na kor, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 44: Obok v ladji, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 45: Detajl moške glave, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 46: Detajl moške glave, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 47: Konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2005, Robert Peskar: doktorska disertacija.

SLIKA 48: Konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006, Robert Peskar: doktorska disertacija.

SLIKA 49: Konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006
Robert Peskar: doktorska disertacija.

SLIKA 50: Konzola v pritličju zahodne empore, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006, Robert Peskar: doktorska disertacija.

SLIKA 51: Konzola v obliki listnate maske, začetek 15. stoletja, Robert Peskar, *Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori*.

SLIKA 52: Konzola v obliki maskaste spake v zakristiji, Robert Peskar, *Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori*.

SLIKA 53: Naslikane osatove glavice, sklep prezbitერიja.

SLIKA 54: Oltar sv. Vida, prezbitერიj.

SLIKA 55: Oltar sv. Vida, detajl slike mučeništva sv. Vida, prezbitერიj.

SLIKA 56: Oltar sv. Vida, detajl delfina na atiki oltarja, prezbitერიj.

SLIKA 57: Oltar sv. Vida, detajl delfina na atiki oltarja, prezbitერიj.

SLIKA 58: Kip sv. Nikolaja z oltarja sv. Vida, Muzej Velenje.

SLIKA 59: Kip sv. Krištofa z oltarja sv. Vida, Muzej Velenje.

SLIKA 60: Oltar sv. Vida, detajl Marije z detetom, prezbiterij.

SLIKA 61: Oltar sv. Vida, detajl sv. Leopolda, prezbiterij.

SLIKA 62: Oltar sv. Vida, detajl sv. Ignacija, prezbiterij.

SLIKA 63: Oltar sv. Andreja, severna kapela.

SLIKA 64: Oltar sv. Erazma, južna kapela.

SLIKA 65: Oltar sv. Erazma, Kristus Odrešenik, detajl, južna kapela.

SLIKA 66: Oltar sv. Erazma, detajl slike sv. Erazma, južna kapela.

SLIKA 67: Pozlačen kip sv. Lovrenca z oltarja sv. Erazma, ukraden v devetdesetih letih 20. stoletja, 1964, fotografija hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 68: Pozlačen kip sv. Valentina z oltarja sv. Erazma, ukraden v devetdesetih letih 20. stoletja, 1963, Sergej Vrišer, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*.

SLIKA 69: Lesena svečnika z oltarja Sv. Erazma, ukradena v devetdesetih letih 20. Stoletja, 1964, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 70: Zvon, prinesen iz kapele na gradu Šalek, danes v zakristiji cerkve sv. Andreja.

SLIKA 71: Leseni Križani, prezbitrij.

SLIKA 72: Votivna podoba prenesena iz kapele na gradu Šalek, 1617, danes v zakristiji cerkve sv. Andreja.

11 SEZNAM VIROV IN LITERATURE

Bogdan BADOVINAC, Podružnična cerkev sv. Andreja v Šaleku , Velenje, Konservatorska poročila, *Varstvo spomenikov. Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva*, XXVII, 1985, p. 350.

Bogdan BADOVINAC, Cerkev sv. Andreja v Šaleku, Velenje, Konservatorska poročila, *Varstvo spomenikov. Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva*, XCVIII, 1986, p. 336.

Andelko BADURINA, *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979.

Pavle BLAZNIK, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, Maribor 1986.

Hans BELTING, *Slika in njeno občinstvo v srednjem veku. Oblika in funkcija zgodnjih tabelnih slik pasijona*, Ljubljana 1991.

Günter BRUCHER, *Gotische Baukunst in Österreich*, Salzburg 1990.

Emilijan CEVC, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1967.

Emilijan CEVC, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1967.

Emilijan CEVC, *Zapiski*, XXIII, Umetnostno zgodovinski inštitut Franceta Steleta – SAZU, Ljubljana 5. 2. 1956, pp. 34–35.

Fran Saleški CIZEJ, *Opis podružnic župnije sv. Martina,. Kronika župnije Škale*, Muzej Velenje, 4. 6. 1903, pp. 1–6.

Štefka COBELJ, *Baročni slikarji Straussi*, Maribor 1967.

Jože CURK, *Topografsko gradivo. Sakralni spomeniki na področju občine Velenje*, III, Celje 1967, pp. 21–23.

Jože DOLENC, Maks MIKLAVČIČ, *Leto svetnikov. April – junij*, Ljubljana 1970.

Enciklopedija likovne umetnosti, IV, Zagreb 1966.

Marjana GMAJNER-KOROŠEC, Nika LALEK, Rok POLES, *Sakralna dediščina Šaleške doline*, Velenje 1998.

James HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb 1991.

Frederic HARTT, *History of Italian Renaissance Art. Painting, Sculpture, Architecture*, New York 1994.

Wilhelm HAUSENSTEIN, *Kunstgeschichte*, Berlin 1927.

Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Vzhodna Slovenija*, IV, Ljubljana 2004.

Ivan KOMELJ, *Gotska arhitektura na Slovenskem. Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora*, Ljubljana 1973.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoumetnimi podatki vseh krajev Dravske banovine, Ljubljana 1937.

Niko KURENT, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi in zime*, I, Ljubljana 1989.

Niko KURENT, *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi in zime*, II, Ljubljana 1989.

Josip MAL, *Zgodovina umetnosti pri Slovencih, Hrvatih in Srbih*, Ljubljana 1924.

Lev MENAŠE, *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*, Celje 1994.

Simona MENONI [MURŠIČ], *Stensko slikarstvo na slovenskem Štajerskem v 16. stoletju*, Ljubljana 2009 (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, tipkopolis).

Ignaz OROŽEN, *Bisthum und Diözese Lavant. Das Dekanat Schallthal*, Graz 1884.

Janko OROŽEN, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*, Celje 1936.

Daša PAHOR, *Tradicije gotike v arhitekturi 16. in 17. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 2006 (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, tipkopolis).

Robert PESKAR, *Arhitektura in arhitekturna plastika okoli leta 1400 v Sloveniji*, Ljubljana 2005 (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, tipkopolis).

Robert PESKAR, *Bazilika Marije zavetnice na Ptujski Gori*, Ljubljana 2010.

Robert PESKAR, *Srednjeveške poslikave zunanjščin cerkva v osrednji Sloveniji*, Ljubljana 1991 (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, tipkopolis).

Hans PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962.

Rok POLES, *Rozete v tramovih kmečkih hiš. Raziskovalna naloga v gibanju Mladi raziskovalci za razvoj mestne občine Velenje*, Velenje 1991.

Tone RAVNIKAR, Grbi nekaterih pomembnejših rodbin Šaleške doline, *Šaleški razgledi*, XII, 1996, pp. 65–94.

France ROZMAN, *Razloženi evangelij*, Ljubljana 1995.

Anton SEHER, *Zgodovina Premogovnika Velenje*, I, Velenje 1995.

Avguštin STEGENŠEK, *Ljubitelj krščanske umetnosti*, I, Maribor 1914.

France STELE, *Konservatorski zapiski*, XCVIII, Zavod za varstvo kulturne dediščine – ZVKND, Ljubljana 13. 5. 1920, pp. 24 – 26.

France STELE, *Konservatorski zapiski*, XXII, , Ljubljana 9.8. 1923, pp. 1–2.

France STELE, *Konservatorski zapiski*, XXIV, Umetnostno zgodovinski inštitut Franceta Steleta – SAZU, Ljubljana 1961.

France STELE, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Kulturnozgodovinski poiskus*, Ljubljana 1924.

Ivan STOPAR, *Grad in naselje Šalek*, Velenje 1975.

Ivan STOPAR, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Med Solčavskim in Kobanskim, občine Mozirje, Velenje, Slovenj Gradec, Ravne, Dravograd, Radlje, Maribor – Ruše, IV*, Ljubljana 1993.

Svetovna zgodovina od začetka do danes, Ljubljana 1981.

Šaleška dolina med romaniko in barokom (ed. Tone Ravnikar), Velenje 1998.

Sergej VRIŠER, *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1963.

Andreja VRIŠER, *Noša v baroku na Slovenskem*, Ljubljana 1993.

Federico ZERI, *Za podobo. Pogovori o umetnosti branja umetnosti*, Ljubljana 1994.

Tanja ZIMMERMANN, *Gotika v Sloveniji, Stensko slikarstvo poznega 13. in zgodnjega 14. stoletja*, Ljubljana 1995.

12 SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

SLIKA 1: Katja Glavnik, Pogled na cerkev sv. Andreja in preostanek gradu Šalek, ki se dviga na vzpetini nad njim, 25. 5. 2017, Šalek pri Velenju.

SLIKA 2: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku, Tagespost, ok. 1860, Fototeka Muzeja Velenje.

SLIKA 3: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku (Nova Kaiserjeva suita), ok. 1845, Fototeka Muzeja Velenje.

SLIKA 4: Starejša grafična upodobitev gradu in cerkve v Šaleku (Leykamova suita), ok. 1860, Fototeka Muzeja Velenje.

SLIKA 5: Carl Haas, Risbe cerkve sv. Andreja, Deželni arhiv v Gradcu, kopije fotografij v ZVNKD Celje.

SLIKA 6: Prečni in vzdolžni prerez cerkve, ZVNKD Celje.

SLIKA 7: Tloris cerkve, ZVNKD Celje.

SLIKA 8: Katja Glavnik, kamniti hranilnik z železnim zapahom, 25. 5. 2017, pred vhodom v prezbitarij.

SLIKA 9: Skice grbov, ZVNKD Celje.

SLIKA 10: Katja Glavnik, detajl grba na prezbitariju, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 11: Katja Glavnik, detajl grba na prezbitariju, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 12: Katja Glavnik, detajl grba na prezbitariju, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 13: Katja Glavnik, detajl grba na prezbitariju., 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 14: Katja Glavnik, pogled na prezbitarij, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 15: Katja Glavnik, pogled na zvonik, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja

SLIKA 16: Katja Glavnik, detajl: poslikava spodnjih strani lokov, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 17: Katja Glavnik, detajl: poslikava spodnjih strani lokov, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 18: Katja Glavnik, detajl: poslikava spodnjih strani lokov, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 19: Katja Glavnik, detajl: poslikava spodnjih strani lokov, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 20: Katja Glavnik, detajl krogovičja v oknu, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 21: Katja Glavnik, detajl krogovičja v oknu, 25. 5. 2017, zunanjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 22: Katja Glavnik, freska Marije z detetom, 25. 5. 2017, nad vhodom v prezbitarij cerkve sv. Andreja.

SLIKA 23: Grafika Marije z otrokom (Muttergottes in Halbfigur), 1420 – 40, Staatliche Graphische Sammlung, München.

SLIKA 24: Katja Glavnik, freska Marije z detetom, detajl, 25. 5. 2017, nad vhodom v prezbitarij.

SLIKA 25: Katja Glavnik, ostanek freske, 25. 5. 2017, podpornik na katerega je naslonjena zakristija cerkve sv. Andreja.

SLIKA 26: Katja Glavnik, Grbonosec, 25. 5. 2017, vogal cerkve sv. Andreja.

SLIKA 27: Katja Glavnik, epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, 27. 5. 2017, Muzej Velenje.

SLIKA 28: Katja Glavnik, epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, detajl, 27. 5. 2017, Muzej Velenje.

SLIKA 29: Katja Glavnik, epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, detajl, 27. 5. 2017, Muzej Velenje.

SLIKA 30: Katja Glavnik, epitaf gospe Uršule Rosine Rambschüssl, detajl grba 27. 5. 2017, Muzej Velenje.

SLIKA 31: Katja Glavnik, portal z angeloma, 25. 5. 2017, vhod pod zvonikom cerkve.

SLIKA 32: Portal z angeloma, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 33: Portal z angeloma, detajl, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 34: Daša Pahor, Severni portal, cerkev sv. Treh kraljev v Slovenskih Goricah (1521-1558), 2006, doktorska disertacija.

SLIKA 35: Daša Pahor, Južni portal, cerkev sv. Treh kraljev v Slovenskih Goricah (1521-1558), 2006, doktorska disertacija.

SLIKA 36: Južni portal, farna cerkev sv. Jurija (1496), Attergau, Nemčija, v: Günter Brucher: Gotische Baukunst.

SLIKA 37: Portal cerkve, Watterberg na Kremsi (1527), v: Günter Brucher: Gotische Baukunst.

SLIKA 38: Južni portal, farna cerkev v Bad Zell (začetek 16. stoletja), Avstrija, v: Günter Brucher: Götische Baukunst.

SLIKA 39: Skica oboka cerkve sv. Andreja, Šalek pri Velenju, ZVNKD Celje.

SLIKA 40: Fotografija sklepnika s kamnoseškim znakom, 1975, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 41: Katja Glavnik, prezbitarij, 25. 5. 2017, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 42: Katja Glavnik, pogled na kor, 25. 5. 2017, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 43: Katja Glavnik, stopnice, ki vodijo na kor, 25. 5. 2017, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 44: Katja Glavnik, obok v ladji, 25. 5. 2017, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 45: Katja Glavnik, detajl moške glave, 25. 5. 2017, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 46: Katja Glavnik, detajl moške glave, 25. 5. 2017, notranjščina cerkve sv. Andreja.

SLIKA 47: Robert Peskar, konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2005, doktorska disertacija.

SLIKA 48: Robert Peskar, konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006, doktorska disertacija.

SLIKA 49: Robert Peskar, konzola v nadstropju zvonika, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006 doktorska disertacija.

SLIKA 50: Robert Peskar, konzola v pritličju zahodne empore, župnijska cerkev sv. Kancijana, Kranj, 2006, doktorska disertacija.

SLIKA 51: Matjaž Učakar, konzola v obliki listnate maske, začetek 15. stoletja, v: Robert Peskar, *Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori*.

SLIKA 52: Matjaž Učakar, konzola v obliki maskaste spake v zakristiji, v: Robert Peskar, *Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori*.

SLIKA 53: Katja Glavnik, naslikane osatove glavice, 25. 5. 2017, sklep prezbitarija.

SLIKA 54: Katja Glavnik, oltar sv. Vida, 25. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 55: Katja Glavnik, Oltar sv. Vida, detajl slike mučeništva sv. Vida, 25. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 56: Katja Glavnik, oltar sv. Vida, detajl delfina na atiki oltarja, 25. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 57: Katja Glavnik, oltar sv. Vida, detajl delfina na atiki oltarja, 25. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 58: Katja Glavnik, kip sv. Nikolaja z oltarja sv. Vida, 27. 5. 2017, Muzej Velenje.

SLIKA 59: Katja Glavnik, kip sv. Krištofa z oltarja sv. Vida, 27. 5. 2017, Muzej Velenje.

SLIKA 60: Katja Glavnik, oltar sv. Vida, detajl Marije z detetom, 25. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 61: Katja Glavnik, oltar sv. Vida, detajl sv. Leopolda, 25. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 62: Katja Glavnik, oltar sv. Vida, detajl sv. Ignacija, 27. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 63: Katja Glavnik, oltar sv. Andreja, 25. 5. 2017, severna kapela.

SLIKA 64: Katja Glavnik, oltar sv. Erazma, 25. 5. 2017, južna kapela.

SLIKA 65: Katja Glavnik, oltar sv. Erazma, Kristus Odrešenik, detajl, 25. 5. 2017, južna kapela.

SLIKA 66: Katja Glavnik, oltar sv. Erazma, detajl slike sv. Erazma, 25. 5. 2017, južna kapela.

SLIKA 67: Pozlačen kip sv. Lovrenca z oltarja sv. Erazma, ukraden v devetdesetih letih 20. stoletja, 1964, fotografija hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 68: Pozlačen kip sv. Valentina z oltarja sv. Erazma, ukraden v devetdesetih letih 20. stoletja, 1967, v: Sergej Vrišer: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*.

SLIKA 69 Lesena svečnika z oltarja Sv. Erazma, ukradena v devetdesetih letih 20. Stoletja, 1964, fotografija je hranjena v ZVNKD Celje.

SLIKA 70: Katja Glavnik, zvon, prinesen iz kapele na gradu Šalek, 25. 5. 2017, danes v zakristiji cerkve sv. Andreja.

SLIKA 71: Katja Glavnik, leseni Križani, 25. 5. 2017, prezbitarij.

SLIKA 72: Katja Glavnik, votivna podoba prenesena iz kapele na gradu Šalek, 1617, fotografija 25. 5. 2017, danes v zakristiji cerkve sv. Andreja.

IZJAVA O AVTORSTVU

Izjavljam, da je diplomska naloga v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Katja Glavnik

V Ljubljani, novembra 2018